

МАРА БРАНКОВИЋ

српска царица

одине 1432. или 1433. уговорен је брак између турског султана Мурата II и ћерке деспота Ђурђа Маре. Сама позадина ове помало ненадане Марине удаје, остала је нејасна. Да се радило о политичком браку није спорно, али остаје питање ко га је иницирао. Ова удаја требало је да послужи као гаранција будуће Ђурђево верности султани. Због много чега је деспот могао бити оптужен код султана. Осим добијања знакова деспотског достојанства из Византије и сталног тајног договора са Караманоглуом и угарским краљем Жигмундом, било је и недозвољено подизање Смедерева. Стално Ђурђево сплеткарење по турском двору донело му

је бројне противнике који су га свакодневно оптуживали код султана. Према писању турских летописаца, Мурату II већ је досадило да слуша сталне јадиковке о Ђурђевом неверству па је решио да заузме деспотовину и тиме лиши деспота свих поседа. Ђурађ је преко својих шпијуна то некако дознао и, да би умирио султана, понудио му Мару за жену и уз њу један део Србије као мираз. Султан није хтео да жени Мару будући да је, као добар мухамеданац, сматрао да би ова женидба за њега била понижење. Међутим, на притисак својих паша, вероватно потплаћених од Ђурђа, ипак је пристао.

Постоји и навод Константина из Островице који овај догађај нешто другачије описује. По њему, Марина удаја била је уговорена, а тек након тога деспот Ђурађ је тражио и добио дозволу да дигне Смедерево: „Потом је турски цар Мурат узео деспотову кћер по имену Мару и тражио је од деспота да му с њом пошаље и свога сина Гргура. И посла деспот сина својега Мурату и у томе пријатељству затражи деспот од цара да му допусти да без сметње зида манастир, што му цар допусти и зарече се да му неће сметати, а уз то му допусти и да зида себи

сигуран град, дајући реч да ће све то верно и ваљано одржати. Поуздавши се у цареву обећање, деспот зидаше Смедерево” (Константин из Островице).

Самом женидбом са Маром султан не би добио оно што и иначе није могао остварити, јер је деспотовина била веома слаба и не би се могла одбранити од једне јаче војне акције. Прави добитник био би заправо Ђурађ. Зато се и може претпоставити да је идеја о Мариној удаји проистекла из његове главе. Био је то ризичан потез, али у том тренутку једини могући начин да се стекне иоле јача позиција на турском двору. Можда му је тада лебдео пред очима пример кнегиње Милице која је удала ћерку Оливеру за султана Бајазита и управо тиме успела да сачува Србију за Лазаревиће. Био је то и основни разлог због којег је његовом оцу Вуку измакла власт над Србијом, а коју је неком логиком требало да има. Нешто слично говори и Дука када наводи како је Ђурађ послао султани поруку: „Царе, господине, прими моју ћерку за своју царију, као што је и твој деда Бајазит био узео од нас девојку.” Овај политички рецепт је сада применио Ђурађ, али успех је био више него половичан.

Ђурђу сигурно није било лако када се одлучио да пошаље Мару у турски харем. Могуће је да се надао, из више разлога, да се овај брак неће никада реализовати. Сам султан није показивао никакву вољу да Мару доведе у свој харем, на то је пристао под притиском својих паша. С друге стране, било је уговорено да се до реализовања брака сачека неколико година, будући да је Мара била још увек млада (1432. године имала је око 14 година). Поред тога, султан је у харему имао око три стотине жена и мноштво дечака и било је сасвим могуће да овај брак изгуби из вида. Уз то, уз помоћ мита би се могло уредити да султана на овај брак његова околина не подсећа. И коначно, како је за реализацију брака требало сачекати неколико година, било је сасвим могуће да дође до неких ненаданих догађаја који ће Ђурђу омогућити да ову своју обавезу не изврши. Заправо, Ђурађ је тада, а и неколико наредних година, био уверен да ће Угарска, уз помоћ Европе, коначно успети да сломи турску моћ. Многе његове ризичне акције биле су мотивисане управо његовим нереалним надањима, па је могуће да је тако гледао и на ово уговорено венчање.

Даљи развој догађаја као да је Ђурђу ишао на руку. Султан је, под притиском са стране, пристао на брак и веридба је озваничена тиме што је у деспотовину дошао Саруца паша и обавио потребне формалности. Мара је остала у родитељској кући, а Турци су након склапања веридбе отпутовали. Све је изгледало као да се ништа није догодило. Ђурађ је опет стекао какво-такво султаново поверење и није му више претила опасност од турске навалe. Своје обавезе је уредно испуњавао и чинило се да је султан чак и задовољан. Де ла Брокијер тврди да је чуо како је султан говорио да је из Србије „добијао више коњаника него што би добијао кад би била у његовој руци”.

Мавро Орбин на нешто другачији начин описује Марину удају за султана. Наиме, султан је, незадовољан начином на који је Ђурађ испуњавао своје вазалне обавезе, одлучио да га за себе чвршће веже тако што ће, осим харача, затражити од Ђурђа и његову ћерку. Ђурађ се колебао око Мариног одласка у харем, али га је супруга Јерина убедила да то ипак допу-

сти: „На то Мурат посла Ђурђу Сараци-пашу са свога двора да тражи редован харач, као и султану за жену деспотову кћер Марију. То је јако ражалостило Ђурђа; није му било криво да плати харач, али му је било веома тешко да му даде кћер за жену. На крају, свладан речима своје жене Јерине, или (како је други зову) Ирене, даде је у нади да ће се тим сродством сасвим помирити с Муратом, али испаде друкчије, како ћемо овде даље рећи.”

Током августа 1435. године султан Мурат II је послао своје емисаре да доведу обећану му девојку. Септембра месеца прослављена је свадба у Једрену, а Мару су тамо допратила браћа Гргур и Стефан. Мара је имала мање среће у овом браку но што је то био случај са Кантакузеном. Иако је волео жене, имао их је око три стотине у харему, Мурат II је још више волео дечаке којих је имао тридесетак: „А после пића, он налази највеће задовољство у женама и малим дечацима содомитима, а има 300 жена или више, а има 25 или 30 дечака који су стално са њим, чешће него његове жене” (Де ла Брокијер). Грчки писац Дука је покушао да представи да је Мара била султанова љубимица, попут Оливере некада, али то је сасвим погрешно. Мурат II био је прави мухамеданац и стога није желео чак ни да види хришћанку Мару, а камоли да на неки други начин општи с њом. Постоји извор који тврди да у Једрену није било никакве свадбене свечаности „јер султан налажаше да није вредно за љубав, једној ђаурици свечаности правити” (Мурат Драгоман). Георги Сфранцес иде чак и даље од тога тврдећи да Мару султан Мурат II никада није пипнуо, тако да се она онаква каква је код њега на двор дошла и вратила у Србију. Да јој тамо није било лако види се из тога што је дала завет да ће, уколико икада успе да се ослободи харемског ропства, своје девојаштво у смерности посветити Богу.

Уз Мару је Ђурађ морао дати и велики мираз али и поднети још једну жртву. Речено је већ да су Мару пратила браћа Гргур и Стефан, те да су били присутни на свадбеним свечаностима, ако их је уопште било. Међутим, у Србију се вратио само Гргур, док је Стефан

морао да остане као талац да ће Ћурађ верно испуњавати своје обавезе.

Након свега Мара је послата у харемске одаје у Брусу где је проводила дане. За то време Стефану је сигурно било много теже. Не знамо какве је све доживљаје имао за време свога боравка у Турској, али је сасвим сигурно да Стефан талаштво није лако поднео. Како се радило о веома присталом младићу, питање је да није неком тамо запао за око и био изложен додатним понижењима. Током тих година у њему се накупила толика мржња према Турцима да се међу Бранковићима до краја показао као највећи турски противник. У сузањству му се ускоро придружио и брат Гргур након пада Смедерева (1439).

Могуће је да би њихово заточеништво прошло без проблема да није дошло до трагичног развоја догађаја. Наиме, султан Мурат II је дознао да се деспот Ћурађ дописивао са браниоцима Новог Брда који су се у то време (1440) бранили од турске опсаде, као и да је имао тајних контаката са заточеним синовима Стефаном и Гргуром. Мурат II се разјарио и наредио да се Стефан и Гргур окују и одведу у град Токат у Малој Азији, у затвор где су држани политички осуђеници. Недуго по довођењу у овај затвор, обојица су за казну 8. маја 1441. године била ослепљена. Сам догађај ослепљења Константин из Островице описује нешто другачије. Он каже да је султан наредио да се Стефан и Гргур одведу у далеки Токат искључиво зато да би били што даље од њихове сестре Маре, која би им сигурно помогла да је знала шта се дешава. Ускоро је султан послао и тајно наређење да се оба Марина брата ослепе: „Стигавши у Једрене, цар Мурат нареди да се оба деспотова сина пошаљу у тамницу на море, у град који се зове Токат, а сестра њихова, Муратова жена, није им могла ништа помоћи. Послао је такође гласника, потајно да његова жена о томе не зна, да обојици изваде очи” (Константин из Островице).

Мара није једно време знала да су јој браћа у Токату, али је дочула за султаново наређење да се обојица ослепе. Стога му је пала пред ноге тражећи да своју казну опозове: „А кад она ово сазнаде, паде му к ногама, молећи

и преклињући да не хита тако много, говорећи му: И тако су твоји сужњи и заробљеници; и после ћеш моћи да учиниш што будеш хтео” (Константин из Островице). Султан Мурат II је искрено прихватио Марину молбу и стварно је хтео да помогне, па је упутио гласника на брзом коњу да опозове казну. Међутим, командант Токата је, плашећи се да би султан могао казну опозвати, њу извршио много раније него што је требало. Када је гласник стигао, Гргур и Стефан су већ били ослепљени: „Цар одмах посла гласника да се то не изврши. Гласник без одлагања, брзо јашући и мењајући коње, није могао ово да спречи. Већ су им биле очи извађене. Из неке пакости онај поганик је похитао. Када цар сазна да се онај коме је било то наређено тако силно пожурio да им извади очи, посла по њега гласника и нареди да се и њему очи изваде” (Константин из Островице).

Ова Марина акција била је неуспешна, мада је мало недостајало да спасе браћу од ослепљења. У каснијим својим потезима Мара ће бити много успешнија, али је увек нагињала на турску страну. Чак и пред турски напад на Смедерево (1439) она је писала оцу Ћурђу опомињући га на турску снагу и молећи га да Турцима препусти Смедерево, али Ћурађ није имао довољно политичке мудрости да послуша кћерку, што је на крају скупо платио. Смедерево је пало, син Гргур му је заробљен, и заједно са Стефаном ослепљен.

Марина улога је нарочито видљива у склапању Једренског мира 1444. године. Ситуација је у томе моменту била веома сложена: хришћани су били у великој офанзиви, а цела деспотовина у рукама Турака. Султан Мурат II понудио је деспоту Ћурђу могућност да поврати деспотовину, али уз услов да изађе из хришћанског савеза. Преговори између султана и деспота су у почетку били тајни, а посредничку улогу је преузела Мара Бранковић. По свему судећи султан Мурат II је на њу извршио притисак да се обрати оцу и да га убеди да склопе мир. Тешко је поверовати да је она била само посредник, било да је султан на њу утицао, било отац деспот Ћурађ. Можда је она била та која је дојавила своје оцу, деспоту Ћурађу, какво мрачно расположење влада на тур-

ском двору и да је султан Мурат II спреман на велике уступке само да задобије мир. Она је осетила да је погодан тренутак да деспот придобије и деспотовину и оба ослепљена сина, а без даљних борби и жртава.

Крајем јуна 1444. године дошло је до споруазума којим је деспот могао бити веома задовољан. Једренским миром добио је целокупну деспотовину, уз вазалну обавезу да султану обезбеђује помоћне војне одреде и плаћа харач. Поред тога, његова два слепа сина, Гргур и Стефан, вратили су се након много година у Србију. До Мариног повратка у Србију требало је дуже чекати, све до смрти њеног мужа Мурата II.

Смрт султана Мурата II, 1451. године, није ни у ком случају дочекала деспота Ђурђа неспремног. Одмах је послао гласнике који су честитали султану Мехмеду II, али и затражили да се досадашњи уговор између Турске и деспотовине обнови. Султан је одмах пристао и овај уговор је, по старим условима, продужен. Поред тога, што је Ђурђа посебно радовало, султан Мехмед II је Мару Бранковић ослободио даљег боравка у Турској и са богатим поклонима је вратио у деспотовину. За њено издржавање доделио јој је Топлицу и Дубочицу, које су до тога момента држали Турци: „И послао је деспоту жену оца својега Мурата, своју маћеху, његову кћер по имену Мара. Отпремивши је поштено, дао јој је две покрајине: Топлицу и Дубочицу и начинио је с деспотом овакав савез: докле год је он жив и његов син Лазар, никад им није хтео сметати и осигурао је себи да му деспот шаље за време рата петнаест стотина коњаника и да му сваке године даје данак петнаест хиљада златника, на шта је све деспот пристао и много је од тога учинио” (Константин из Островице).

Оног момента када се Мара Бранковић вратила из Турске, породица Бранковић је коначно била на окупу. Међутим, било је то далеко од породичне идиле. Иако су Бранковићи претрпели много тога и страшно страдали од Турака, међу њима није било слоге. Чак би се могло рећи да се међу њих завукла дубока мржња. Као и увек, разлог је била борба за власт. Без икакве сумње, Мара Бранковић је имала одлучујући утицај на свога оца деспота Ђу-

рђа, тим више што је на турском двору уживала изузетан положај. Нови султан Мехмед II (будући освајач Цариграда) називао је Мару „мајком”, а она је њега сматрала скоро сином, чак толико да га је још као дечака научила да говори српски. Мехмед II је рано остао без мајке (данас се чак не зна ни ко је она) док је Мара била без породе. Стога није чудно што су се ова два људска бића, свако на свој начин изгубљена у лавиринитима харема, толико зближила.

Након Мариног повратка из Турске дошло је до покушаја да се она уда за византијског цара Константина. У време када се вратила у Србију имала је око педесет година и због те релативне младости, али и добрих веза са турским двором, пало је на памет Георгију Сфранцесу, великом логотету византијског цара Константина, да свога господара ожени Маром. Како је византијски цар у то време био удовац, разаслао је своје емисаре са задатком да му нађу довољно богату и довољно утицајну жену. Због њених добрих веза са султаном Мехмедом II, учинило се Сфранцесу да би Мара била добра партија за владара већ прилично посрнулог Византијског царства. Он је то цару предложио, а овај одмах прихватио. Наравно да је и деспоту Ђурђу, а поготово Јерини, одговарало да им се ћерка уда за византијског цара. Међутим, Мара се изговорила тиме да је још као жена султана Мурата II дала завет да се, ако икада изађе из харема, више неће удавати, већ ће се замонашити. План за удају је пропао, а показало се срећом по Мару, будући да је Цариград ускоро пао, а цар Константин био убијен. Будући да ју је султан Мехмед II изузетно поштовао и волео, она сигурно не би дочекала исту судбину, али последица би сигурно било.

Мара је активно учествовала у српској политици све до смрти деспота Ђурђа 24. децембра 1456. године. Тада је дошло до расцепа у породици: Мара, Гргур и Јерина нагињали су на турску страну, а нови деспот Лазар, деспотица Јелена Палеолог и Стефан заступали су угарску страну. За Јерининог живота некако се то, иако веома тешко, одржавало. До краја је сукоб достигао такве размере да су Јерина, Мара и Гргур морали да беже у Турску. Већ

стара и болесна Јерина је током пута умрла. Турски султан Мехмед II лепо је примио Гргура и Мару. Од тога момента и Марина политичка улога се знатно смањила, тако да је остатак живота углавном посветила себи.

Мара Бранковић имала је најмирнију старост. Одмах након доласка из деспотовине у Турску, од султана Мехмеда II успела је да добије имање у Жежеву, у близине Сера, и ту је проводила своје дане. Био је то сигурно њен избор, будући да се ова земља налазила на путу из Србије на Свету Гору, а ту су била и имања светогорских манастира. То је било место где су свраћали побожни путници на свом путовању до Свете Горе, а Мара их је помагала и пружала им одмориште. Осим њима, помагала је брату Гргуру, ујаку Томи Кантакузену, деспотици Јелени (удовици брата Лазара), а код Маре је уточиште нашла и босанска краљица Мара, ћерка деспота Лазара. Ова умна жена је имала утехе и уточиште за свакога, па чак и за деспотицу Јелену која је толико зла нанела целој породици Бранковић и испред чијег је гнева и Мара Бранковић морала својевремено да бежи. Међутим, као права хришћанка, Мара је умела да опрости и помогне.

У оквиру Мариног двора у Жежеву деловала је преписивачка и сликарска школа, а ту

је боравио и познати Владислав Граматик. Поред тога, из Жежева су стално путовали њени гласници ка Дубровнику или Стамболу, а све у оквиру њених сталних посредовања, нарочито између Венеције и Турске. Колики је Марин утицај био види се по чињеници да је могла да штити и Цариградску патријаршију, па чак да на патријаршијски престо доводи своје људе, међу њима и једног Србина Рафаила. Поред тога пренела је и мошти Св. Јована Рилског из Трнова у манастир Рилу. Заступала је и интересе светогорских манастира у Стамболу.

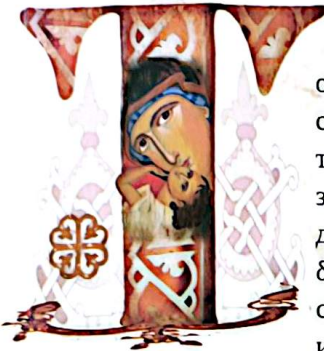
Мара се активно бавила црквеним пословима, помагала је манастире на Светој Гори, а није се либила ни да се покатад умеша у високу политику, поготово када би је за то замолио султан Мехмед II. Разлог што се никада није замонашила јесте вероватно тај што је себе сматрала наследником српског владара. Повеље које је издавала, а било их је доста, биле су овераване печатом њеног оца деспота Ђурђа. Истовремено, називала се „царицом” или „самодржицом”: „Сего ради аз раба твоја, царица и самодржица кира Марија.” Поживела је око 70 година. Умрла је, како је забележио летописац, 1487. године: „Ва лето 6996 (1487) престави се Мара царица, кћи Ђурђа деспота, на Крстов дан, септемврија (14) ва петак у Жежеву”.

СВЕТА МАЈКА АНГЕЛИНА БРАНКОВИЋ

деспотица и монахиња

СВЕТИ МАКСИМ БРАНКОВИЋ

архиепископ крушедолски

Током 1460. године стигао је слепи деспот Стефан Бранковић у Албанију и ту се оженио са Ангелином, ћерком католичког арбанашког великаша Аријани-та Комнина: „Тако Стефан побеже у Албанију, где је по наговору својих узео за жену Анђелину, или, како други веле, Теодору, крепосну жену, кћер Скендер-бегова таста Арианита, да кућа не би остала без наследника” (Мавро Орбин). Ово је била прилично добра женидба, будући да је Аријанит био у блиским сродничким везама са Скендербегом. Уз младу, деспот Стефан је добио и неке поседе од којих се издржавао. У то доба имао је четрдесет четири или четрдесет пет година. Почетком 1461. године напустио је Албанију и отишао у Венецију, где је био лепо примљен, тим више што је био венецијански патрициј још од 1435. године. Док је боравио у Венецији посетио га је бискуп од Мантове који га је описао као „појаву без приговора; да се не може замислити човек више достојанствен од њега; човек висока раста, лица ванредно озбиљна и паметна”. Ни у Венецији се деспот Стефан није дуго бавио, већ је са сестром Кантакузеном купио од горичког грофа Леонарда имање у Фурланији са градом Београдом, на територији млетачке државе. Сестра Кантакузена га је напустила у лето 1469. године и отишла код Маре у Турску. Стефан је толико омрзао Турке да није имао ни воље, а ни жеље да и он оде са њом. Ту се и упокојио 9. октобра 1476. године. Колико је познато, није се више мешао у политичка збивања и једино занимање су му била деца: синови Ђорђе и Јован и кћерка Мара. Са женом Ангелином живео је у ретко складним односима и једино његово сачувано писмо из 1476. године препуно је љубави и захвалности према њој.

Изгледа да је живео веома скромно, будући да није имао прихода осим онога што је до-

бијао од Венеције. Предосећајући смрт, обратио се Дубровнику писмом у којем описује своје тешко стање: „Јер приходи кончина моја, јере сам у сумње од живота мога и затој пишу вашој господству, да не жалу моје болести и смрти, колико жалим моје Ангелине, и моје дјечице: Ђуре, и Маре, и Јована, на ким их месту остављам: да, господо, много бих писал вашем господству мнозех ради узрок и ради узданија и љубве, које смо имали наши први и ми; да не могах ви много писати вашем господству, јере сам много болан и нејаки од болести моје; да, властеле, много се мољу вашем господству много милостиво и смерно, и препоручују ви моју Ангелину и моју дјечицу: Ђуру, и Маре, и Јована, пред Богом, и пред Пречистом, и пред свими светим: што ви шними, то Бог с вама. И властеле, ни на чим несам имал у мом убогом дому учинити тестамент, ни злата, ни сребра ни покућија, што бих оставил Ангелине з дечицом.... Овој учиних напокоње препорученије господству вашем с великом мојом скрбљу и с великом жалостију, видећи, јер ћу се одлучити од овогај света, и овој напокоње препорученије учиних господству вашем, слободан будући паметју мојом.”

Слепи Стефан Бранковић је иза себе оставио жену Ангелину, синове Ђорђа (у то време имао је 14 или 15 година), Јована (годину дана млађег) и кћерку Мару. У време Стефанове смрти целокупна породица се налазила у Фурланском граду Београду. И до тог момента ови Бранковићи су живели веома скромно, а од Стефанове смрти ситуација се још више погоршала јер су им Дубровчани, вероватно мислећи да је политичка каријера породице Бранковић завршена, помагали све мање. Материјални проблеми су били само једна страна њиховог тешког живота. Још већу тешкоћу представљали су стални напади насртљивих суседа који су покушавали да им откину делове поседа. Не имајући довољно снаге да се одупре сталним нападима, Ангелина Бранковић се обраћала на више страна за помоћ, али једино је Венеција показала колико-толико разумевања. Република је покушавала да дипломатским путем умири непријатељску околину, а када то није помогло послала је нешто плаћеника. Међутим, све то као да је још више изазивало насртљиве суседе и Бранковићи су се нашли у безизлазној ситуацији. Стога се Ангелина одлучила на помало ризичан потез: крајем 1478. године са синовима је отпутовала у Беч код цара Фридриха III не би ли га упознала са својим невољама. Учинила је то вероватно по савету Кантакузене Цељске, која се боље сналазила у односима са високим двором.

Показало се да је Кантакузенин савет био добар јер је цар Фридрих III веома лепо примио Ангелину и њене синове, саслушао њене жалбе и изишао им у сусрет. Уступио им је замак Вајтерсфелд у Штајерској и у њега су се ускоро уселили Ангелина и њена деца. Наравно, сва ова царава попустљивост и увиђавност према њима није могла да прође без обавеза које су Бранковићи морали преузети: заклели су се на верност и постали царски вазали.

Не зна се шта су Бранковићи радили следећих неколико година у Штајерској и у којем су се правцу одвијале њихове акције, ако их је уопште и било. Једино што је познато јесте да је Ангелина са Кантакузеном покушавала да прода старо имање у Фурланији и да је слала свога пуномоћника, али је продаја ишла јако тешко.

Изгледа да су се Бранковићи сасвим добро снашли, што се види из изузетно увиђавних поступака цара Фридриха III према њима. Да су још при првом сусрету оставили на цара толико добар утисак да их он ни касније није заборавио, тешко је поверовати. Биће пре да су узимали учешћа у животу који се водио на царском двору – додуше сигурно не превише важном – али сасвим довољном да их цар има стално пред очима. У сваком случају, цар је посредовао при удаји Маре Бранковић (Стефанове и Ангелинине једине кћерке) за Бонифација Палеолога V, монфератског пограничног грофа. У време венчања 1485. године, Мара је имала тек 19 година. Венчање је обављено у Инсбруку, а свечаност је увеличао својим присуством цар Фридрих III. Додуше, будући сурруг венчању није присуствовао. Заменио га је његов пуномоћник.

Након венчања Мара Бранковић је, у пратњи брата Ђорђа, отпутовала у Казале где јој се налазио муж Бонифације. Када је Мара стигла, Бонифације је са Бранковићима одмах сачинио брачни уговор по којем је Мара грофу у мираз донела 10.000 дуката. Мара је на мужа оставила добар утисак и остало је забележено да су је сматрали не само лепом, што је она стварно и била, већ и веома племенитом. Шта је она мислила и осећала према мужу који је од ње био доста старији, не зна се, али у то време девојке нису одлучивале о својим будућим браковима, нарочито у кући Бранковића где су многе девојке кроз брачне уговоре жртвоване зарад остварења политичких интереса. Очигледно је тако било и овога пута. У непознатој земљи, са веома мало утицаја и скоро без икаквог блага, Бранковићи су морали да се боре за опстанак, поготово сада када су зависили искључиво од милости цара Фридриха III. Брачну понуду остарелог грофа Бранковићи не само да нису смели да одбију, већ им је таква понуда, при којој је посредовао сам цар, сигурно била добродошла.

Иако се, гледајући у тадашњим релацијама, Мара Бранковић релативно добро удала, ни њој, ни другим Бранковићима, даљи живот није био наклоњен. Можда је у почетку – кад је родила два сина, Ђованија IX и Ђованија Ђорђа Себастијанија, преко којих је могла наћи

релативно смирење – изгледало да јој се срећа осмехнула. Већ 1493. остала је удовица, а непосредно потом, 1495. године, у двадесет деветој години се и сама упокојила.

Када су отпустили Мару код њеног мужа, Бранковићи су се вратили у Корушку и ту добили све до смрти деспота Вука Гргуревића 1485. године. Иако нема сведочанстава о њиховим активностима, нема сумње да су живо пратили све што се дешава у Срему. Тешко је поверовати да су они, увређени тиме што је Вук Гргуревић понео титулу деспота и почео фигурирати као вођа Срба, са деспотом Вуком одржавали било какве контакте. По легитимном праву деспотска част није требала припасти Вуку већ слепом Стефану Бранковићу и његовим синовима Ђорђу и Јовану. Зато су се Ђорђе и Јован морали осећати ускраћенима, па су Вука сматрали узурпатором, но он је тада био сувише јак да би против њега могли било шта предузети. Поред тога, Ђорђе и Јован били су сувише поносни да би, иако су се налазили у веома незавидној ситуацији, од деспота Вука затражили било какву помоћ. Свега тога је био свестан и деспот Вук, па ни он није имао сувише жеље да са Ђорђем и Јованом успоставља било какав однос.

Након смрти деспота Вука Гргуревића, угарски краљ Матија Корвин позвао је Бранковиће, Ђорђа и Јована, у Срем да преузму имања која је оставио деспот Вук, али и титулу деспота. Било је то изненађујуће, будући да су Ђорђе и Јован били вазали цара Фридриха III, љутог противника краља Матије Корвина с којим је у том моменту водио рат. Чак је у лето 1485. године краљ Матија Корвин успео са својом војском да уђе у Беч. Наравно, Бранковићима није на памет падало да одбију овакав позив и ускоро су са мајком Ангелином кренули пут Угарске.

Током 1486. године Бранковићи су се налазили у Угарској. Ђорђе и Јован Бранковић добили су титуле деспота. Било је очигледно да су они свој долазак у Срем схватили као трајно стање, јер су са собом довели мајку Ангелину, и донели мошти свога оца Стефана. Све то је оставило веома снажан утисак на Србе у Срему, што није било нимало случајно. Право које

је Ђорђе Бранковић полагао на титулу деспота било је, у сваком случају, много веће од онога које је имао покојни Вук Гргуревић. Наиме, Ђорђе је био законит син Стефана Бранковића, док је Вук био у најбољем случају незаконити Гргурев син. Поред тога, они су имали мошти светитеља Стефана што је могло да пробуди сећања Срба на прошле дане, много боље од ових које су сада живели. Поново је у народу успостављан култ владара, култ који је протеклих година полако падао у заборав. Види се да су Ђорђе и Јован Бранковић, уз помоћ своје мајке Ангелине, добро осмислили и организовали своје деловање међу Србима у Срему.

У наредним годинама деспот Ђорђе Бранковић редовно је испуњавао своје вазалне обавезе, а онда се изненада, у периоду између јула 1497. и јула 1499. године, замонашио. У манастиру Купинику у храму Светог апостола Луке, где су се налазиле мошти слепог Стефана Бранковића (деспотовог оца), деспот Ђорђе је ноћу тајно постриган. Недуго потом стигао је и софијски митрополит Калевит који га је посветио за купиничког јеромонаха са монашким именом Максим. Деспотова мајка Ангелина и брат деспот Јован за ово су сазнали тек када је све било готово. Какве су реакције биле, непознато је, али сада се више ништа није дало учинити. Место деспота Ђорђа је заузео на кратко време, деспот Јован, до 10. децембра 1502. године када је умро.

Будући да је монах Максим одбио понуду угарског краља да поново преузме место деспота, Бранковићима су одузета сва имања која су до тада уживали. Максим и мати Ангелина ускоро су, потом, напустили Србију. Уточиште су пронашли у Влашкој, код војводе Радула Великог.

Максим и мајка Ангелина су из Срема понели са собом мошти слепог Стефана Бранковића и мошти деспота Јована. Војвода Радул их је срдечно примио. По свему судећи, он је од раније добро знао Максимове дипломатске могућности, стога не чуди што га је користио у те сврхе у којима му је овај много помагао. Познато је тако да је Максим 1507. године успео да дипломатским путем измири војводу Радула са молдавским војводом Богданом III. Већ

следеће године Максим је са војводом Радулом путовао у Будим на преговоре са краљем Владиславом. Заузврат Максим је постављен за влашког митрополита, а тај положај је умео да искористи на више начина.

Након смрти војводе Радула 1508. године нови војвода постао је Михна „Пакосни”. Он је нагињао католичкој вери и нерадо је гледао на Максима, убеђеног православца, па је међу њима долазило често до међусобних сукоба. Ипак, ни војвода Михна није могао Максиму да оспори дипломатске квалитете па га је и он, попут војводе Радула, ангажовао за дипломатске мисије. Истовремено, желео је и да се ослободи Максима па је, намислио да га изручи турском султану, што је Максим сазнао и, приликом одласка у Будим код краља Владислава, након савесно обављеног дипломатског посла, одбио је да се врати у Влашку.

Максим је одлучио да се повуче из свих световних послова и да се на погодном месту у Срему, у потпуности препусти духовном животу. То pogodно место у Фрушкој гори су му обезбедили Стеван и Марко Јакшић. Максим и Ангелина, која је у међувремену такође допутовала из Влашке, саградили су манастир Крушедол, посвећен Благовештењу. Ту су смештене мошти слепога Стефана Бранковића и деспота Јована, а Максим и Ангелина су пронашли своје смирење. Није познато чиме се све, поред црквених послова бавио Максим у тим последњим годинама свога живота. Током 1513. године постао је београдски митрополит, а његова митрополија обухватала је Србе у Срему и у делу Србије око Београда, мада није искључено

и у целој Угарској. Већ тада је био толико цењен да су сви у њему гледали будућег свеца. Упокојио се у Крушедолу 18. јануара 1516. године.

Максимова мајка Ангелина углавном се налазила уз Максима па се, вероватно под његовим утицајем, и она замонашила, није сигурно када, али је сасвим извесно то било након 1502. а пре 1509. године (у то време она себе назива „смерном монахињом”). Између 1512. и 1516. године саградила је недалеко од манастира Крушедола, у селу Крушедолу Сретењску цркву. Ова црква је првобитно саграђена као женски манастир и имала је келије у које су се сместиле монахиње. Још 1509. године Ангелина је послала свога духовника Евгенија руском великом кнезу Василију Јовановићу тражећи од њега помоћ. У својој молби навела је да има намеру да подигне цркву посвећену Св. Јовану Златоустом где би сместила мошти свога супруга Св. Стефана и сина Св. Јована. Место за цркву већ има – купила га је за 100 дуката. Велики руски кнез се овој молби одазвао и послао коже од самуровине и нешто новца. Управо од тих прилога саграђена је црквица.

Ту је Ангелина провела своје последње године живота. Надживела је сина Максима неколико година и умрла 30. јула 1520. године (или 30. априла 1516. године), а сахрањена је у припрати Сретењске цркве. Касније су јој мошти пренете у манастир Крушедол где су већ биле смештене мошти Слепог Стефана Бранковића, деспота Јована и Максима. Турци су 1716. године спалили манастир и с њим и мошти Бранковића. Данас постоје тек честице ових моштију.

МАКАРИЈЕ СОКОЛОВИЋ

патријарх српски, светитељ

Не зна се када је патријарх Макарије Соколовић рођен, много тога у вези с њим везано је за легенду или претпоставку. Могуће је да се замонашио у манастиру Милешеви, али има мишљења да је то било у Хиландару и да је тамо чак био игуман. Није сигурно ни да је рођени брат великог турског везира Мехмед паше Соколовића, неки кажу да му је био тек рођак. Извесно је да је био у тесним рођачким везама с турским великим везиром, што му је доносило разне привилегије. Још као архимандрит Хиландара добио је право да носи већу камилавку од осталих монаха, и посебну привилегију да сме носи-

ти топуз (зато га зову „топузли Макарије“) и јахати доброга коња. Скоро је извесно да је од 1557. године он српски патријарх.

Турска времена су била изузетно тешка, како за српски народ тако и за Српску православну цркву. Доласком Турака црквена организација је потпуно разорена, архијерејски сабори у Пећи више се нису одржавали, а у самоме поглаварству цркве била је велика смутња. Јужни делови Српске православне цркве били су потчињени Охридској архиепископији.

Султан Сулејман Величанствени потчињено је целокупну Пећку патријаршију Охридској архиепископији, али је наишао на јак отпор. Смедеревски епископ Павле отказао је послушност Охридској архиепископији и заузео архиепископску столицу у Пећи. Завладао је потпуни неред, све до 1557. године, до рукоположења Макарија Соколовића за патријарха.

Макарије Соколовић је сместа обновио Пећку патријаршију. Без икакве сумње основну заслугу за ово има велики турски везир Мехмед паша Соколовић. Захваљујући његовој подршци, патријарха Соколовића признала је целокупна турска власт. Добио је широка овлашћења, иста која је имао и Цариградски патри-

јарх: управљао је црквеном имовином, наплаћивао црквене дажбине, наслеђивао имовину оних који су умрли без наследника, потврђивао правила свих еснафских организација, судио у брачним споровима и кривичним предметима: „Као и у Цариграду и у Пећкој патријаршији патријарху и епископима зајамчено беше слободно исповедање вере, слободно управљање црквеним имањем, као и право прибирања дажбина од народа, свештеника и калуђера. Патријарху се, заједно са Синодом, признавало велико право да поставља митрополите и епископе уз претходну нотификацију султана, без које не би било пуноважно постављење, хиротонија и инсталација. Сем тога, патријарху се признавала крупна повластица да присвоји имања без наследника свештеника, калуђера, епископа и митрополита (тзв. *Ius saducitatis*). Једном речју, патријарх се у турској царевини признавао за врховног поглавицу српског народа“ (Јован Радонић).

То је разлог зашто се „патријарх Макарије с правом сматрао етнархом српског народа“ (Сава, епископ Шумадијски). Уз све то, Патријаршија је успела да код народа систематски развије осећај верске солидарности, а „с обзи-

ром на опасности исламизације, а с тиме тесно у вези и мисао народне заједнице” (Владимир Ђоровић).

Управо на месту патријарха Макарије Соколовић показује сву своју вредност: „добар, праведан и кротак човек.” Ово није претеривање, као хиландарски ученик, морао је бити сав у традицијама Српске православне цркве. Касније ће рашки митрополит Силвестар писати како је патријарх Макарије поштовао саборни принцип у цркви, био мудар и одмах знао шта хоће: „свака област његовог сложеног и плоднога рада показује човека озбиљног и мудрог, који добро зна шта хоће. Као патријарх, он је сав у освештаним традицијама своје цркве. Обновљајући Пећку патријаршију он је, стварно, васпостављао нарушени црквени и канонски поредак у њој онако какав је он био у Српској цркви у време њезиног пуног цветања. Што се у обновљеној Пећкој патријаршији трајно очувао и ревносно примењивао принцип и избегавала самовоља то је последица рада патријарха Макарија” (Ђоко Слијепчевић).

У исто време Српска патријаршија је добила под контролу готово све области на којима је живео српски народ: „сада су, после много векова, Срби у Босни и старој Рашкој, и Срби у Подрављу, у Подунављу и Потисју, Срби на Моришу и на Вардару, на Тимоку, Морави и Дрини и у Приморју опет осетили да су спојени, али не само у државној заједници, која их је подједнако тиштила, него и у зајед-

ници која је била њихова рођена, у једној организацији која је радила и бринула се за њих, пружала им духовне хране, наде и утехе” (Станоје Станојевић).

Патријарх Макарије је основао нове епархије, са седиштем у Будиму, Печују, Сегедину, Араду, Темишвару, Вршцу, манастиру Ораховици, манастиру Рмњу (за Далмацију). Интересантно, спомињу се и епархије у Самокову, Тетову, Машки, али о њима се ништа не зна. Претпоставља се да је патријарх Макарије под својим духовним старатељством имао четрдесет епархија. У своје време Макарије је називан „патријарх целе српске земље и поморских и северних крајева и осталих”. Он се потписује са: „првим патријархом по другом обновљењу овога часнога престола све српске земље, западног приморја и северним крајевима”.

У његово време обновљени су манастир Бања код Прибоја, Винча код Гроцке, у манастиру Грачаница осликана је припрата, као и у Пећкој патријаршији, а у манастиру Будисавцима црква и још доста других манастира: „У целокупној црквеној области осећа се у то доба полет и нов живот” (Станоје Станојевић).

Између 1570. и 1571. године патријарх Макарије се разболео и тада се и повукао. На трону га је наследио Антоније. У горњој цркви манастира Бање код Прибоја сачувана је фреска на којој се види сцена предаје патријаршијског престола. Упокојио се током септембра 1574. године.

АРСЕНИЈЕ III ЧАРНОЈЕВИЋ

патријарх српски

патријарх Арсеније III Чарнојевић рођен је око 1633. године у Црној Гори у Бајицама. Претпоставља се да је из старе породице Црнојевића. О његовој младости и школовању не зна се ништа. Исто тако, није познато ни када се замонашио. Из једног његовог писма патријарху Максиму, којег је наследио на патријаршијском престолу, види се да су у добрим односима јер га тамо назива „добрим оцем и учитељем“.

Од 1665. године он је игуман Пећке патријаршије, а 1669. године биран је за титуларног митрополита пећког, чиме је предодређен за наследника

патријарха Максима. Како је патријарх Максим био тешко болестан, Арсеније Чарнојевић је већ од 1671. године вршио све патријархове дужности. Током 1672. године биран је за пећког патријарха.

У то време доста је путовао па долази у Босну (1674), Браничево (1676), Срем (1676), Жичу (1677), опет у Браничево итд. Надбискуп барски Андрија Змајевић даје његов опис из тог времена: „Патријарх је у добу од 35–40 година, лепа и достојанствена изгледа и у опхођењу врло љубазан.“ Током 1683. године путовао је у Јерусалим. О том путовању остао је његов детаљно вођен дневник у којем између осталог стоји: „Нека се зна да године 1683. дођох ја, смирени архиепископ пећки, поклонити се Светом Гробу и другим светим местима ради умножења мојих грехова.“ Цео овај дневник пун је животне радости и задовољства што је његов аутор, још у младим годинама, постао наследник онога престола на ком је некада седео Свети Сава.

Најтрагичнији тренуци у животу Арсенија Чарнојевића били су за време аустријско-турског рата 1683–1699. године. Тада је аустријска војска успела да продре све до јужних крајева Србије, до Косова. У пролеће

1688. године Турци су опљачкали Грачаницу и пронашли блага из Пећке патријаршије. Ухваћен је и сам Арсеније Чарнојевић и одведен на магарцу. Турци су најпре имали намеру да му одрубе главу јер су сумњали да се Арсеније тајно договарао са Аустријом, али захваљујући миту од 10.000 талира, Арсеније је успео да се извуче. Не задуго, Турци су 1689. године опет покушали да га ухвате, али се он склонио из Пећи у Никшић.

Аустријска војска је заузела цело Косово и дошла у Пећ. У то време патријарх Арсеније је био на Цетињу. Командант аустријске војске Пиколомини већ је освојио Приштину, Скопље, Призрен и Пећ. Позвао је патријарха да се врати у Пећ: „ако у року од седам дана не буде тамо, нека више не долази.“ Из страха да не изгуби патријаршијски престо, патријарх Арсеније Чарнојевић се вратио у Пећ, и у Призрену се састао са аустријским генералом Пиколоминијем. Генерал му је издао заштитни лист. Уз помоћ патријарха подигло се 20.000 српских добровољаца под оружје: „тада је напустио помирљиву политику својих претходника и почео водити ратоборну политику према Турцима. Не обазирјући се на то што су његови претходници због покретања борби за

ослобођење плаћали својој главом, он је отворено заједно са народом учествовао у раду и устанку против Порте" (Рајко Веселиновић).

Нажалост, Пиколомини је изненада умро од куге 9. новембра 1689. године, а Турци се војно опоравили и почели да потискују Аустријанце. Почетком 1690. године аустријска војска се повлачила на леву обалу Дунава и Саве. За аустријском војском кренуло је и српско становништво, не смејући да дочека Турке. С народом су били и Арсеније III Чарнојевић, пет владика, седам игумана, једанаест капетана и други: „Стога патријарх покупи у патријаршији све драгоцености, па са доста калуђера и народних првака и са много, већином имућног народа, који се бојао турске освете, почне повлачити за аустријском војском, и преко Новог Пазара и Студенице дође до Београда. Калуђери и сељаци, који нису хтели бежати, него су остали на своје огњишту, били су поубијани и заробљени или су се повукли у брда и затим разишли на све стране" (Станоје Станојевић).

По доласку у Београд патријарх је послао Исаију Ђаковића да преговара са аустријским царем Леополдом, а 21. августа 1690. године Срби су добили тзв. „Привилегије". Њима се српском народу признаје црквена аутономија као и патријархова јурисдикција у оном обиму у ком је то било под Турцима, односно да могу „између себе, собственом влашћу, из српског народа и језика постављати себи архиепископа, кога ће црквени и мирски сталежи између себе бирати. И овај архиепископ нека има слободну власт располагати са свима источним црквама грчког обреда, епископе посвећивати, свештенике по манастирима, где буде нужно цркве собственом влашћу зидати, по варошима и селима српске свештенике намештати: једном речи, као и до сада, да буде поглавар над црквама грчког обреда и над обштинством исте вероисповести, и да има власт њима располагати, собственом влашћу црквеном, по повластицама, које вам дадоше прејемници наши".

Патријарх Арсеније III тада је још увек мислио да постоји нада у повратак, али након Карловачког мира, потписаног 1699. године, нада је нестала. На његово место у Пећкој патријаршији Турци су поставили новог патријарха – Калиника I. Тиме је јединство Пећке

патријаршије, или Српске православне цркве, било разбијено.

У прво време Арсеније Чарнојевић је боравио у Угарској, али у тих 11 година није имао сталну резиденцију, мењао је место боравка: од Сент Андреје до Ковина, Сирига, Хопова, Сечуја, Футога и Пакраца. Ипак, 8. октобра 1701. године аустријски цар му је наредио да своју резиденцију смести у Сент Андреју. За све ово време Арсеније Чарнојевић је спроводио реорганизацију православне цркве у Угарској, Хрватској и Славонији. Основао је неколико нових епископија, а постављао је и нове епископе. Уживао је велико поштовање у народу па је називан „велики отац и богомољац", „општи отац и учитељ", „свети стари", „добри пастир", „богодаровани", „милостиви господин", итд.

И аустријска власт је имала велики респект према Арсенију III Чарнојевићу, а посебно сведочанство о патријарху представља оцена Неоактивистичке комисије, иначе врло непријатељске према њему. Они у своје извештају бечкој влади наводе: „Тај шизматички народ има за свога поглавицу као некога краља свог патријарха, кога ми називамо српским архиепископом, а његови га зову патријархом, па за њим они у свему пристају као пчеле за својом матицом."

У време Ракоцијевог устанка 1703–1711. године, патријарх Арсеније остао је уз аустријског цара, иако је Ракоци тражио да се придружи њему. За оданост Бечу патријарх је од аустријског цара добио спахилуке у Сирачу и Даљу, у замену за Сечуј, а Срби су добили нове патенте и привилегије. Но, све те привилегије су се тешко, или најчешће скоро никако спроводиле у пракси. Стални притисци унијата и католика односили су патријарху много времена и напора бранећи се од њих.

Патријарх Арсеније III Чарнојевић упокојио се 27. октобра 1706. године у Бечу, сахрањен је у манастиру Круshedолу у Срему, у гробницу Светога Максима, бившег деспота српског. Кад је 1721. године у манастиру Круshedолу одржан Црквено-народни сабор, јер је претила опасност од унијаћења, учесници Сабора кропљени су водом којом су умивене мошти патријарха Арсенија.

АРСЕНИЈЕ IV ЈОВАНОВИЋ ШАКАБЕНТА

патријарх српски

патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента рођен је 1698. или 1699. године у Рашкој. Не зна се где се школовао, монашио и рукоположио. У младим данима постао је рашки митрополит, потом егзарх и помоћник патријарха пећког Мојсија (Рајовића). Те године његовог живота мало су познате, зна се тек да је долазио у манастир Врдник (сремска Раваница) да сакупља милостињу. Патријарх Мојсије га је изабрао за наследника. У своме писму од 18. фебруара 1725. године он објављује да је постао патријарх под именом Арсеније IV. У једном документу се наводи као „архиепископ пећски, патријарх српски и дугарски

и осталих”. Он сам у једној белешци наводи: „те године бих срећно и примник престола српскога и потписах својеручно године и месеца (23. априла) кир Арсеније.”

Његова политика била је слична оној коју је водио патријарх Арсеније III Чарнојевић: да се учини све да се народ ослободи од Турака. У том контексту патријарх је водио разговоре са Бечом око могућности да српски народ подигне устанак против Турака, због чега ће имати великих неприлика. Приликом повлачења Турака из Новог Пазара 1737. године, (истерао их је старовлашки кнез Атанасије Рашковић), Турци су тражили патријарха у намери да га обесе. Но, успео је да им измакне, најпре у Ругово, онда у Васојевиће. Из Новог Пазара избио је на Мораву, онда у Крагујевац, па у Ниш: „Бежали су целу ноћ уочи свете недеље и на сами недељни дан. И тако се потрудисмо до Београда, дојећи се да нас на путу не пресретну Агарјани” описује ово бекство патријархов синђел Партеније Павловић. Из Београда патријарх је отишао у Сремске Карловце, па у Петроварадин, а 16. децембра 1737. године у Беч „дејл ради својих и жалованија”.

Била је то још једна велика сеоба Срба са Косова у јужну Угарску. Уз патријарха су били

епископи нишки Георгије Поповић, рашки Јевтимије Димитријевић, ужички Алексије Андријевић. Приликом овог повлачења бројни народ је страдао код села Лелића близу Ваљева. Одмах по одласку патријарха Арсенија IV, на пећки престо постављен је Грк Јанићије III. За живота патријарха Арсенија IV нису постојали никакви односи између њих двојице, мада је патријарх Арсеније IV одржавао везе са манастирима и разним црквеним представницима у Пећкој патријаршији. О новом патријарху Јанићију III, патријарх Арсеније IV пише: „Богме сад нови патријарх и нови нишки и рашки слават се по Београду, и домове избирају, где ће седети и нама поручују да се састанемо, а на њихову главу, да се ничто не дојим, а ми им каљај дадосмо без нишадора” (2. септембар 1739. године).

Баш у време доласка патријарха Арсенија IV у Срем, у Карловачкој митрополији се упокојио митрополит карловачки Викентије (6. јун 1737. године). Заменио га је патријарх Арсеније IV, који је постао администратор Карловачке митрополије. Од тада се налазио у Сремским Карловцима. Царица Марија Терезија га је 1. октобра 1741. године потврдила у патријаршијском достојанству, али га је истовремено

поставила и за поглавара над целим српским клиром и народом, у њеним наследним краљевинама и покрајинама. Потписивао се са „архиепископ пећки и патријарх српски, бугарски, западнога Приморја, Далмације, Босне, обадве стране Дунава и целога Илирика”.

Патријарх Арсеније IV доста се трудио око српских привилегија у Аустријском царству. На његову молбу царица Марија Терезија је преко Угарске дворске канцеларије 18. маја 1743. године потврдила привилегије које су српском народу дали њени претходници. Ипак, три године касније, 1. децембра 1746. године царица је обавестила патријарха да се црквено-народни сабори убудуће не могу сазивати

без царског одобрења, на трошак народа и без присуства царског комесара. Наводно, народ се жалио на велике трошкове сабора.

У Карловцима је патријарх Арсеније IV срушио стару митрополијску резиденцију и подигао нови патријаршијски двор. Зграда је постојала све до 1788. године, када је потпуно изгорела. Уз нови двор патријарх је подигао семинар и дворску капелу светога Трифуна. Када је зидана садашња Саборна црква у Сремским Карловцима, ова капела је срушена.

Патријарх Арсеније IV Шакабента се упокојио 7. јануара 1748. године у Сремским Карловцима, а сахрањен је 16. јануара у манастиру Крушедолу.

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ

Христофор Жефаровић рођен је почетком XVIII века око Охридског језера, на западу Јужне Србије. Зна се да је био калуђер јеромонах, али слабо се задржавао по манастирима, више је путовао. Трговао је светим књигама и утварима, и сликао иконе. Зна се да је 1741. године био у Бечу. Тада му се појавио и први бакрорез *Свети Сава са српским светитељима дома Немањина*. Он га је исцртао, а резао га је Тома Месмер. Тада је израдио и српске књиге: *Поучение свјатихтељскоје к новојосјављеному јереју* (резано у бакру у Бечу 1740. године) и *Привилегиј аустријских царева српскоме народу* (Беч, 1741).

Жефаровић је, без икакве сумње, значајан због своје *Сшемашографије*, књиге умножаване са бакрорезних плоча, издате у Бечу 1741. године. За њу је Жефаровић изрезао ликове јужнословенских светитеља, портрет Арсенија IV, док је Тома Месмер изрезао грбове, текстове и обе композиције са царом Душаном. Жефаровић се „овим својим делом представио као бакрорезац који има развијен смисао за графичку стилизацију и, у исто време, смисао за типографско-графички рад, распоред илустрација, вињета, калиграфски исписане текстове, итд.” (Д. Давидов).

Ова књига је огласила барокно раздобље српске графике: „Књига *Сшемашографија* представља датум у српској графици XVIII века, јер тек са овом књигом отпочиње озбиљнија бакрорезачка активност код Срба” (Дејан Медаковић). Можда уметничка вредност *Сшемашографије* за оно време није била велика, али је зато утисак који је оставила на национални живот Срба био значајан. Бакрорези који су у њој нису ни у ком случају врхунски, а то нису ни стихови који прате цртеже (тринаестерци по пољском узору). Ипак, *Сшемашографија* је извршила одлучујући утицај на формирање на-

ционалног и државног осећања и схватања код Срба. Скоро три века ова књига ће бити једини извор српске, али и бугарске хералдике.

Христофор Жефаровић је радио доста бакрореза за наручиоце са југа: *Свети Теодор Сираишаи* и *Тирон* (1741), *Свети Никола* (1742), *Свети Наум* (1743), *Бојородица Извор живоша* (1745). За наручиоце из Карловачке митрополије изрезао је иконе: *Вазнесење Христово* (1743), *Бојојављање* (1746), *Свети Никола* (1746), *Распеће Христово* (1751), *Ваведење* (1751). Жефаровић се на овим бакрорезима није ограничио само на лик светитеља који приказује, већ је убацио и изванредно интересантне детаље, попут манастира за који је бакрорез намењен, његове околине, а има и потпуно реалистичких призора (визитације митрополита нпр.). Баш те сцене које се могу назвати „малим”, имају декоративну функцију попут неког оквира за главни лик, а данас имају и документарну вредност.

Објавио је Жефаровић још две бакрорезне књиге: *Канон Воскресни* и *Поученије свјатихтељско*, обе 1742. године.

Током 1745–1746. године Христофор Жефаровић је био на хаџилуку у Јерусалиму. Када

се вратио радио је за фрушкогорски манастир Јазак бакрорез *Свети цар Урош* (1746). Исте године за фрушкогорски манастир Врдник (Раваница сремска) урадио је бакрорез *Свети кнез Лазар*, па *Сремски светитељи Бранковићи* за манастир Крушедол. Под утиском путовања у Јерусалим он ће издати бакрорезну књигу *Описание свјатаго Божја града Јерусалима* (1748), а одмах за њом још једну бакрорезну књигу *Проскиниџарион* (1749).

Током 1750. године Жефаровић је опет био у Бечу где је покушао да обезбеди српску штампарију. Током 1753. године радио је *Светио Сисефана Шишљановића*, а на бакрорезу се налазе два медаљона на којима су приказани град Моровић и манастир Шишатовач. Последња бакрорезна књига коју је издао у Венецији 1765. године била је *Правила Молебнаја свјатих сербских просветитељей*.

Христофор Жефаровић се упокојио 18. септембра 1753. године у Москви у Богојављенском манастиру. Своју веома малу имовину завештао је нећаку Данилу, одредио му је стараоца и будући позив. Желео је да се Да-

нило редовно школује на бечкој Уметничкој академији.

Христофор Жефаровић је био просветитељ, национални штампарски и књижевни претеча, чак и на пољу српског уметничког стихотворства. Ипак, његова је непролазна слава као вештог цртача, бакроресца и сликара. Током живота је у бакру израдио мноштво светаца и историјских личности. Нека његова дела неповратно су изгубљена, а нека су понекад била неприкладно употребљена. Тако је 1858. године пронађена једна тепсија на којој су били урезани његови цртежи и стихови: „То је био један српски бакрорез који је, претрпевши по свој прилици многе незгоде, напослетку то доживео да се у њему пеку колачи, будући да начинише од њега тепсију. На овоме бакрорезу урезано је седамнаест светитеља” (*Сегмица*). У једној земунској кући нађен је његов бакрорез са резбаријом стихова из 1741. године који је служио као врата од пећи. Данас су, међутим, бакрорези Христофора Жефаровића проучени и валоризовани и чувају се у најважнијим српским музејима и галеријама.

ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН

ахарија Орфелин је рођен у Вуковару 1726. године. Своје првобитно презиме Стефановић временом је променио у Орфелин. Био је учитељ, канцелиста, калиграф, картограф, илустратор, графичар, бакрорезац, педагошки писац, песник, преводилац, теолог, пројектант, издавач, филолог, уредник календара и часописа, рецензент, итд. Знао је руски, немачки, латински, италијански, француски, а писао је на српском, руском и немачком.

О Захарији Орфелину се не зна много, тек се претпоставља да је рођен око 1726. године. У детињству је живео у Вуковару, самоук је: „Једно само, читање књига било је мени и академија и најглавнија наука” (Орфелин).

Током 1751. године он је у Будиму, потом у Бечу где је научио краснопис, цртање и резање на баку. Једно време је радио као учитељ у Новом Саду. Из тог времена је *Поздрав Мојсеју Пушнику*, песма коју је 1757. године написао у славу владике Мојсеја Путника, приликом његове инсталације.

Песма је изванредна, не толико по свом тексту, колико по калиграфској изради иницијала, ликова и других илустрација. Једно време се мислило да је рукопис песме изгубљен. Ипак, пронађен је и 1959. године у целини публикован: „Повезан у светло плаву свилу, данас већ на хрбату оштећен, са монограмом, извезен златним и сребрним нитима, са позлаћеним ивицама свих листова, Орфелинов рукопис у целини чини утисак раскошно опремљене споменице која се у најсвечанијим приликама на дворовима предавала државним и црквеним поглаварима” (С. Мишић).

Орфелин је за митрополита Ненадовића 1757. године израдио епископску грамату, а од те године му је и „канцелиста”. Код Ненадовића је био пет година, и са владиком је доста пропутовао. За то време је у Сремским

Карловцима основао бакрорезачку радионицу и однекуд донео „бакарну типографију”. Радио је службене текстове, синђелије, грамате итд. Тада су отиснути самостални листови *Свеће бесилојне силе*, *Распеће Христово*, *Бојородица Бођанска* (са изгледом манастира), *Вавегење Бојодорице*, итд.

Интересантно је да је Орфелин 16. априла 1758. године присуствовао рукоположењу Доситеја Обрадовића. Тада се и оженио с девојком Аном, а крајем фебруара 1759. године добили су сина Петра. Ана је на порођају умрла. Сахрањена је у порти Саборне цркве: „она је живот свом првом и последњем сину цедирала и во вјечнаја отишла” (Орфелин).

Из 1763. године позната је Орфелинова песма *Плач Србији*, инспирисана библијским плачем пророка Јеремије, изванредне снаге и топлине, па се сматра најбољим песничким делом некога Србина из XVIII века: „Мало је који датум у историји једног народа већи од онога када даровит и брижан човек у глумом ћутању, без иједног претходника и без икаква ослонца напише својим сународницима песму која нађе одјека. А Орфелин је био такав пе-

сник” (М. Лесковац). Он жали над судбином Србије коју су Турци поробили и распарчали. У њој је песник веома оштар према црквеним поглаварима, тако да је песма забрањена и конфискована у Сремским Карловцима. Зато је Орфелин и морао да се склони из Карловаца.

Током 1762. године отишао је у манастир Велику Ремету, а потом у Темишвар, 1763. године, где је „казначеја” владици Јовановићу Видаку. И ту је резао и штампао свештеничке синђелије и написао мали рукописни катехизис у питањима и одговорима за сина Петра под називом *Ајосѿолскоје млеко*. Потом га одједном налазимо у кући једног темишварског племића; претпоставља се да је радио као кућни васпитач.

Већ 1764. године је у Венецији, где се усавршавао у бакрорезачкој техници. Објављује *Сјешовање наученаѿ младаѿ човека* (1764), *Песн исѿорическаја* и *Мелодија к ѿролећу*. То су његове последње песме: „Његова поезија показује се као амбициозан покушај да се пронађе сопствени пут који ће, од раније уско религиозне књижевности, водити ка широким хоризонтима новог времена. Њему се не може одрећи допринос зачетника српског књижевног песништва, упркос томе што није имао непосредних следбеника” (Б. Чалић).

Тада му излазе и *Лашинскиј буквар*, *Первије начашки лашинскаѿ јазика*, *Словенски буквар*, *Календари* за 1766. и 1767. годину. У овом другом *Календару* Вук Караѿић је пронашао три праве народне приповетке: „По језику може се све казати да су не само према ономе времену, него и према данашњим многим књигама, добре и предобре” (Вук Караѿић). Такође, ради и многе бакрорезне ликове српских светитеља, итд.

Ипак, можда најважније од свега што је Захарија Орфелин урадио било је покретање *Славено-сербској маѿазина* 1768. године, првог часописа код Јужних Словена. Ту је први пут на српском језику изнета идеја рационализма, мисао световне културе, просвете за све сталеже, итд. Сам Орфелин у „Предговору” и објашњава разлоге због којих је лист покренут. То није само програм његовог књижевног рада: „то је један манифест историјског знача-

ја, у коме су први пут на српском језику изнете рационалистичке и просветитељске доктрине XVIII века, и у коме се први пут у српској књижевности развила мисао световне културе” (Скерлић). Нажалост, објављен је само први и једини број Орфелиновог *Маѿазина*. Све у њему изнете идеје заступаће и Доситеј Обрадовић. Тек педесет шест година касније, 1824. године Срби ће покренути свој нови часопис – *Лешѿоис Маѿице срѿске*.

У Сремске Карловце Орфелин се вратио 1770. године, где се бавио и прославио калиграфским радом. Своје животно дело *Жиѿије и славнија гела ѿсугарја и имѿераѿора Пеѿра Великаѿо* створио је 1772. године. Ради се о веома исцрпној и прецизној биографији руског цара Петра Великог. Највећа вредност ове књиге јесте њена изузетна опрема. Исцртао је и резао све наслове, украсе, портрете, медаљоне и географске карте.

Данас је Захарија Орфелин највише познат и цењен по уметничким радовима: графичким, цртачким, бакрорезачким и калиграфским делима. Неке је само цртао, а други су резали, а неке је опет и цртао и резао. Највише је урадио по повратку у Сремске Карловце. Из тога времена потичу *Винчанска маѿи Божја* (резао 1770), *Цар Лазар* (цртао 1773, а резао је Месмер у Бечу), *Св. Пеѿар* и *Павле са излѿгом цркве у Сремским Карловцима*, *Манасѿир Кувездин*, *Просѿекѿи манасѿира Крушегола*, *Св. Георѿије*, *Св. Димиѿрије са излѿгом манасѿира Велика Ремеша*, *Манасѿир Хиландар*, *Св. Сава* и *Св. Симеон* итд. То су заиста изузетни радови: „Блештавом сигурношћу и финоћом и источњачком фантазијом извлачене филигранске шаре сведоче још и о живом предању, донетом са нашега југа. Уопште, у његовим радовима су измешани и испреплетани источни елементи са већ доминантним бароком” (В. Петровић).

Сачувано је доста Орфелинових синђелија, грамата, а најпознатија је *Славенскаја* и *валахијскаја Калиѿрафија* из 1778. године. *Грамаѿику* је по наруѿбини из Беча радио као учило за лепо писање српског и влашког језика за основне школе у Банату. Царица Марија Терезија је била задивљена његовим радом и

исплатила му велику награду од 100 дуката. Иначе, „ова чудесна књига нешто је најлепше у српској калиграфији свих времена”. Захваљујући њој Орфелин ће чак бити примљен за члана бечке Уметничке академије.

Орфелин је напустио световну славу и успехе и почео своје скоро бесциљно лутање по фрушкогорским манастирима – Беочин, Гргетег, Велика Ремета. Коначно се скрасио код пакрачког владике Јосифа Шакабенте. Током 1783. године Орфелин у Бечу ради као коректор једне штампарије и тада му излази последње дело *Искусни ѱогрумар*, књига намењена виноградарима. Након објављивања *Погрумара* вратио се у Нови Сад где се 19. јануара

1785. године и упокојио. Последње године живота, где је и умро, провео је на мајуру бачког владике Јосифа Шакабенте, живећи од његове милостиње. Орфелинову смрт Јован Рајић описује: „1785, 19. јануарија, умре љубезни брат мој Захарија Орфелин в Н. садје, в епископском мајурје, пребједно.” Слично и Лукијан Мушицки пише: „...беда, туга и глад.”

Захарија Орфелин је својим делима покушавао да еманципује и култивише српски дух по узору на просвећено слободоумно европско грађанство. Због свега тога он је централна фигура српског духовног живота XVIII века, пионир у књижевним и просветитељским настојањима.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

одина рођења Доситеја Обрадовића није најсигурнија, претпоставља се да је то било око 1739. године у месту Чакову, у Темишварском Банату. На рођењу је добио име Димитрије. Доситејев отац био је занатлија, али је врло брзо након Доситејевог рођења умро, а убрзо му је умрла и мати. Управо у своме месту Доситеј се научио писмености, а од самога почетка занимао се за црквену лектуру, толико да је дуго маштао о томе да оде у манастир Дечани и тамо се замонаши. Ипак, живот је текао другачије, послали су га на занат у Темишвар, за капамаџију: „При овом сам био годину и по, ходећи по пазари и учећи се шити, но ништа

то мени нити се миљило, нит ми је ишло од руке” (Доситеј Обрадовић). Није дуго издржао, са још једним пријатељем (1757. године) побегао је у фрушкогорски манастир Хопово.

Тај део његовог живота је узбудљив као ретко који, не толико због спољашњих догађаја, колико због његовог унутрашњег развика. Управо у манастиру Хопову Доситеј је коначно добио прилику да ишчитава верску литературу, и сам наводи како му је у томе много помагао проигуман Тодор Милутиновић: „Ја млад ђакон и мален калуђер; мило ми је било служити с чредом и без чреде; свуд се било огласило да сам светац; по сели почело се разглашавати, да и чудеса чиним” (Доситеј Обрадовић). У новембру 1760. године напустио је манастир. Пута је најпре одвео у Загреб, где је једно време учио латински, а онда је кренуо даље, преко Лике у Далматинско Загорје. Радио је као учитељ по српским селима и штедео новац за пут у Русију о којој је тада снажно маштао: „три године, по погодби мојеј, проведем с оним божијим људима; три миле године” (Доситеј Обрадовић).

Када је скупио доста новца, отишао је 1763. године на Свету Гору. Желео је да упозна

чуведеног грчког учитеља и писца Евгенија Вулгариса. Ипак, до Атоса није стигао јер се успут разболео, па је морао да се врати. У которском манастиру Маине црногорски владика Василије га је рукоположио за јереја, а онда је једно време радио као учитељ у селу Голубићу. Како је 1765. године почела да бесни куга, Доситеј се склонио.

На Далматинском Косову Доситеј је написао своје изузетно значајно дело. Наиме, живео је код попа Симића, а за попову кћерку саставио је *Буквицу*. То је и званично његов први књижевни рад. Његова *Буквица* изазвала је велико интересовање, многи су је преписивали, што је Доситеја подстакло да настави са књижевним радом, и то на народном језику. Ипак, није имао мира, па је отишао у манастир Драговић, а након два месеца у Трогир, затим Сплит, па на Крф. Ту ће бити само месец дана, издржавајући се служећи црквену службу за српске официре. Доситеј је потом отишао у Мореју и коначно, након два месеца, стигао је на дуго жељену Свету Гору на Атосу. Целу зиму је провео у Хиландару, а у пролеће 1766. године прешао је у Смирну.

У Смирни је Доситеј борави три године: учио је грчки и слушао предавања грчког филозофа Јеротеја Дендрина. Ту је, како сам каже, „стекао пуно школско образовање које се у православном свету тада уопште могло постићи“. У Смирни би се задржао и дуже да није због Руско-турског рата остао без посла и новца. Стога се опет, 1768. године, вратио у Далмацију. За време путовања свратио је у Патру, па у Санта Кваранти, прешао албанске планине и успут научио албански језик. Са Крфа је отишао у Венецију, потом у Задар, да би коначно стигао у Далматинско Загорје. Од 1769. године био је учитељ у Плавном. Ту је изразио и другу *Буквицу*.

Глас о Доситеју као ученом човеку и добром проповеднику раширио се међу Србима, тако да је од 1770. године прихватио да служи у Скрадину. Ни ту се није задржао дуго, као да нема мира, опет је отпутовао у Венецију, а потом у Задар, где је држао проповеди за српске официре, да би 1771. године, отишао у Трст. Овај период Доситејевог живота сви биографи истичу као нарочито важан, јер је управо тада упознао народ и његове потребе, а добро је научио и чисти народни српски језик. Он сам био је „Необично издржљив, он је био благе нарави, тактичан и ведар“ (В. Петровић).

Од 1771. године Доситеј је био у Бечу, предавао грчкој деци, али и сам стално учио (латински, француски, немачки, логику, метафизику). Временом је толико добро знао немачки језик да га је и предавао. Митрополит Вићентије Видак заинтересовао се за Доситеја, па га је запослио као учитеља својим синовцима у Модру. Са њима је прешао у Карловце, а након годину дана са ученицима је прешао у Пожун. Требало је да иде у Немачку, али се са митрополитом Видаком нешто завадио па је напустио своје ученике и 1779. године опет отпутовао у Трст. И даље је радио као учитељ и, захваљујући свом позиву, за кратко време је пропутовао скоро целу Италију.

Потом је прешао на острво Хиос, где је предавао италијански језик. Доста добро је зарађивао, тако да је успео да уштеди за пут у Цариград. Тамо је упознао једног румунског бојара тако да је добио посао учитеља њего-

вој деци у Јашију. Када је накупио 300 дука-та, отишао је у јесен 1782. године у Немачку и уписао се на Универзитет у Халеу, где је слушао филозофију, естетику итд. У Халеу је скинуо монашке и обукао се у „грешне светске хаљине“.

У пролеће 1783. године прешао је у Лајпциг, где је похађао предавања из физике. У Лајпцигу је успевао некако да пронађе ћириличну Брајткопфову штампарију. На њој ће 1784. године издати своје прво књижевно дело: *Живої и ѿрикљученија Димитрија Обрадовића у калуђерсѣву нареченоїа Досиѣја њим истїим сїисаї и издaїш*. Заједно са *Живоїом и ѿрикљученијем* објавио је и *Писмо Хараламїију. Живої и ѿрикљученија* обухвата његов дотадашњи живот: „То је књига о путовањима и пријатељству, ведрa, оптимистичка, пуна свакојаких згода, сусрета с људима и земљама, долазака и одлазака, портрета личности, одушевљених похвала пријатељима и добротини-тељима које је стицао по разним земљама, а највише у Далмацији, Грчкој и Енглеској“ (Јован Деретић). Касније ће издати другу књигу која говори о наредних тридесет година његовог живота, а како јој сам није дао наслов то ће јој издавач дати име *Пуѣничка ѣисма*.

Након објављивања књиге, кренуо је на пут по Француској, прешао у Лондон, па се 1785. године вратио у Лајпциг. Тада му је изашла књига *Совјетїи зрaвaїо рaзумa*. У Лајпцигу се није задржавао, већ је продужио у Беч. Ту је остао две године, а онда му је из Русије стигао позив генерала Симеона Зорића. Можда Доситеј не би ишао у Русију да му Зорић није обећао да ће наручити штампарију и штампати његова списатељска дела. Доситеј му је поверовао, али након шест месеци досађивања на Зорићевом имању, видевши да од штампарије неће бити ништа, вратио се у Лајпциг где је тада штампао *Басне и Пјесму на вzјaїије Бјелїрада*.

Од 1789. године Доситеј је опет у Бечу. Те године му нису биле лаке, живео је од давања часова и продавања својих књига. Када више није могао да издржи, отишао је 1802. године у Трст. У Венецији је 1803. године издао *Еїику* и дочекао долазак Наполеонових трупа.

У Венецији је до Доситеја стигао глас да се народ у Србији под Карађорђевићевим вођством дигао против Турака. У жељи да помогне свом српском роду, вратио се у Карловце и ступио у везу са Карађорђевићем. Овај га је, у корист устанка, 1807. године послао у Букурешт у главни стан руске војске. Од августа 1807. године Доситеј је коначно у Београду. Већ 1808. је основао Велику школу, а 1810. године и Богословију. Исте, 1810. године Доситеј је постао члан Правителствујућег совјета, и добио место попечитеља Просвјешченија народног (министра просвете). Упокојио се 28. марта 1811. године у Београду.

Доситеј Обрадовић је и данас непотпуно оцењен: „Доситеј је у нашој књижевности највише познат по својој аутобиографији и као баснописац, а требало би да је не мање познат и као есејист” (Јован Деретић), што се види из његовог четвртог веома опсежног дела *Собраније разних наравоучителних вешчеј в ползу и увеселеније служашких*, са петнаест изврских есеја које је урадио у свом већ старачком добу.

Значај Доситејевићев тешко је проценити: „Доситеј Обрадовић је новатор и иницијатор какви се ретко виђају, један од оних људи који стварају епоху и остају као путовође целог једног народа. Нови духовни и књижевни живот у српскоме народу несумњиво од њега потиче” (Јован Скерлић). Како наводи Стојан Новаковић, појава Доситеја Обрадовића се „пред нама, из даљине у којој гледамо у прошлости, јавља смерно, тихо, али је њен значај епохалан, њене су последице огромне, и оне нису ишчезле ни до данашњег дана”.

Доситеја Обрадовића није могуће посматрати ван схватања о вредности и значају просвећености: „С њиме је српски грађански сталез преузео водство народа. Стога је Обрадовић био фанатично вољен, управо обожаван, а исто тако са стране високога клира нападан и проscribeван”, а дефинитивна оцена Доситеја Обрадовића би можда била ова: „Обрадовић је исходна личност нашег модерног живота” (В. Петровић).

ЈОВАН МУШКАТИРОВИЋ

ован Мушкатиновић рођен је у Сенти, у Бачкој, 1743. године. Сама година његовог рођења није сигурна и даје се тек оквирно. Судаћи по презимену потиче из породице у којој су војне традиције биле веома старе и јаке. Вероватно је неки од предака ове породице служио у српским крајевима Угарске у редовној војсци (мушкетирима), па им је тако и ово презиме.

Јован Мушкатиновић је завршио право на Универзитету у Пешти, а адвокатски испит положио је 1769. године. Био је први Србин који је постао адвокат у Угарској, дакле први Србин „венгерских прав адвокат”. Мушкатиновић је

био веома поносан на чињеницу да је адвокат, па се тако увек и потписивао на својим књигама: „чрез славноје краљевство Мађарскоје, и стране јему принадлежаште заклети адвокат”. Он је био зачетник, а у наредним годинама биће све више Срба адвоката: „Од тада до почетка XIX века Срби у Угарској имали су већ 34 правника, док је први доктор права био Сава Текелија, који је докторат положио у Пешти 1775. године” (Ж. Милисавац).

Преселио се у Нови Сад, где постоји још само један адвокат, и то несрбин, па су сви Срби у Новом Саду углавном долазили код Мушкатиновића. Но, све то још увек није значило да је Мушкатиновић могао остати у Новом Саду. Како је закључено да су Граду потребна два адвоката, а тада их је (са Мушкатиновићем) било четворица, Новосадски магистрат је дозволио Мушкатиновићу да заврши започете парнице, али му није дозволио да узме нове, осим тзв. „сумарне”, које се решавају по кратком поступку. Ипак, Мушкатиновић је остао у Новом Саду: 14. марта 1770. године он је изашао пред суд као адвокат, јер га је 26. септембра 1770. године опуномоћио Никола Дука, прадеда по матери Змајеве Руже и будући Мушкатиновићев таст.

Прави Мушкатиновићев успон догодио се када је 1771. године постао адвокат фрушкогорских манастира, о чему је својевремено пронађена у архиви Мушке гимназије у Новом Саду копија уговора. Из овог уговора се види да је склопљен 3. јануара 1771. године између адвоката Јована Мушкатиновића, с једне, и митрополита Јована Георгијевића, шишатовачког архимандрита Вићентија Поповића, крушедолског архимандрита Пахомија и хоповског игумана Софронија Радојевића, с друге стране. Сам уговор је састављен из осам тачака и односи се на манастире Крушедол, Ремету, Хопово, Врдник, Јазак, Бешеново, Шишатовац, Кувеждин, Привину Главу, Беочин, Раковац и Гргетег. Уговором је обухваћен спахилук Даљ у вировитичкој и Нерадин у сремској вармеђи. Овим уговором Мушкатиновић се обавезао да ће своју дужност у свим случајевима вршити свесрдно и неуморно. С друге стране, манастири изјављују жељу да он ту дужност задржи до краја живота, односно, док то буде желео или док буде своју дужност на манастирско задовољство вршио. Цена Мушкатиновићевог рада је хиљаду форинти годишње (три стотине од митрополита и седам стотина од наведених манастира).

Некако тада се и оженио (не зна се тачна година). Супруга му је била Екатарина Недељковић, рођена 10. јануара 1755. године. Током 1772. године Мушкатировићи су добили сина Петра. Екатарина је тада имала тек седамнаест, што значи да је у време удаје морала имати петнаест или шеснаест година. Касније је родила сина Александра (29. јули 1790. године), потом Симеона (рођен 3. новембра 1793. године) и на крају кћерке Јелисавету и Пулхерију.

У Мушкатировићевој каријери посебно је битна парница које се прихватио 1782. године и због које је путовао у Беч. Иако парницу није добио, у Бечу је боравио дуже време па се упознао са Доситејем Обрадовићем и Атанасијем Секерешем, што ће имати великог значаја за његов каснији књижевни рад. Од 1787. године био је сенатор општине у Пешти: „први Србин који је био изабран (1787. г.) за пештанског градског сенатора био је адвокат и писац Јован Мушкатировић, у то време први Србин са адвокатском дипломом” (Ж. Милисавац). Тај ће положај задржати дуже време, а у својој аутобиографији Сава Текелија се хвали како је он Мушкатировићу помогао да буде поново изабран за сенатора: „То исто сам радио и за Пешту гди. Мушкатинович рацхером ново поста. И тако се уведе да сад от наши у те две вароши рацхера имаде, што пре нигда било није” (Сава Текелија). Како је био једно дуже време једини српски адвокат у Угарској, Мушкатировић је међу тамошњим Србима уживао велики углед. Као сенатор био је представник многобројног и веома имућног српског живља у Пешти, а поред тога одржавао је веома честе и тесне везе са Србима у тзв. доњим крајевима, односно у Јужној Угарској.

У *Народној енциклопедији* под одредницом „Јован Мушкатировић” нашао је своје место скоро искључиво као писац, односно први скупљач народних пословица. Да је адвокат, тек се узгредно наводи. О њему као писцу се каже: „М. заузима видно место у историји српске просвећености углавном због тога што је био први Доситејев следбеник, који је његове идеје доследно, паметно и вишестрано проводио и што је први почео скупљати и објављивати народне изреке и пословице.” Поред тога,

он је један од првих који је своје књиге писао народним језиком.

Током 1786. године изашла је прва Мушкатировићева књига под називом *Крайко размишљање о празницима*. Писана је грађанском азбуком и како Јован Скерлић наводи „на релативном добром народном језику”. На Доситеја Обрадовића је ова књига оставила довољно добар утисак да о њој наведе: „Мала, но преплезна о празницима књижица господином Јоаном Мушкатиновичем, пештанским сенатором, состављена и издата, достојна је всеопштег чтења. Ови учени и за своје усердњеје отечеству и свој нацији доброжеланије достохвални муж премудро у реченој књижици доказује: шта су празници, како су постали, како ваља да се разумно празнују, и каква штета од њих проиходи кад се неразумно у лености проводе и злоупотребљавају.” Са овом књигом Мушкатировић је имао све саме неприлике, јер га је на крају карловачки митрополит тужио (заправо, тужио је штампара Курцбека) због штампања те „богохулителне књиге”.

Плашећи се поновних неприлика са Српском православном црквом, Мушкатировић је следећу књигу потписао другим именом (Самуел Клајн). Нова књига под насловом *Расуждение о постојању источних цркве*, објављена је црквеном азбуком на славјаносрпском језику са великим примесима народног језика. Штампана је у Бечу 1794. године. У њој се Мушкатировић позабавио постовима који су тада били присутни у Српској православној цркви.

Обе Мушкатировићеве књиге практичне су и немају неке књижевне вредности. Ни он сам није хтео да ствара књижевна дела, тако да је наводио мноштво практичних аргумената у одбрану својих ставова. Управо ти делови књига су највреднији јер су у њима, у ствари, дата запажања о тадашњем животу и обичајима српског народа. Иако обе књиге залазе у теолошка питања, Мушкатировић не пада у клопку и не упушта се у расправу о њима. Као адвокат, уз то не баш верујући човек, он и није био упућен у догматику Православне цркве, чега је био свестан. Међутим, он се позива на друге ауторе и то и не крије, у књизи о постовима чак и најављује: „Хошту ти оно написати што обретох код преждених писатељј.”

Ако је у ове своје две књиге Мушкатиновић на линији слободне и рационалистичке мисли Доситеја Обрадовића, дакле, без сопствене оригиналности, онда је на једном другом пољу много значајнији и надаре оригиналан. Мушкатиновић је први православни Србин који је прикупљао народне умотворине. Управо стога Матица српска је 1866. године славила стогодишњицу објављивања Мушкатиновићеве збирке пословица. Била је то прва штампана српска књига у којој је забележена народна умотворина.

Током 1786. године у Бечу је изашла Мушкатиновићева збирка пословица под називом *Причџа*. Посвећена је његовом сину Петру: „Јоан Мушкатинович дражајшему первенцу своје Петру Мушкатинович здравствовати жели.” Како каже, сматрао је да је вредност пословица (причџи) велика, а њима су се служили сви велики људи на свету, цар Соломон, и сам Христос: „Што год је великих људи на свету било, све су пословице и реченија у почитанију и у употребленију имали.”

Како је био свестан велике вредности пословица и изрека, Мушкатиновић је одлучио да их сакупи, тим пре што их „на нашем србском језику еште нико није совокупио, а еште мање них на штампу издао”. Управо стога је сашио нарочиту свеску и из дана у дан, како би их чуо, бележио их са намером да их изда „за ползу једино-језичников” својих. Када је саку-

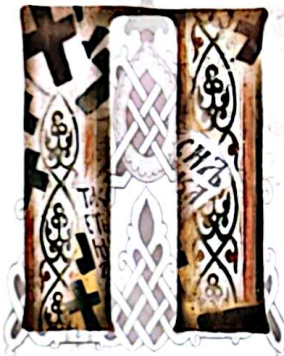
пио одређен број пословица показао их је својим „љубезницима”, а посебно наводи Атанасија Секереша и Доситеја Обрадовића, који су га „јединодушно совјетовали и настојали што би собраније ово на штампу издао, и от ове стране роду нашем к просвештенију служио”. Управо стога Мушкатиновић штампа ову књигу „с усердјејшим и тепљејшим желанијем; што би онаја, који во творенију служе творили; онај пак који запрештајутсја издегнули; онај на последок, који во увеселинију служе с нима долголетно увесељавали се”.

Књига је имала великог успеха тако да је 1807. године штампано у Бечу и друго издање. У том другом издању додане су и неке нове пословице и изреке. Оба издања су штампана црквеним словима. Вук Караџић је користио Мушкатиновићеву збирку, а то изричито и спомиње у предговору своје књиге *Народне ѱословице и друје различне као оне у обичај узетџе ријечи*. Тако Вук наводи: „Из пословица које је покојни Јован Мушкатиновић скупио и издао (први пут у Бечу 1787, а по други пут у Будиму 1807. године) узео сам оне за које сам слушао да се по народу говоре, и за које нико не може рећи да су срамотне.” Књигу пословица и изрека Мушкатиновић је написао добрим народним језиком, а то је у оно време била велика реткост.

Мушкатиновић се упокојио у шездесет и шестој години живота 14. јула 1809. године.

ПЕТАР I ПЕТРОВИЋ

митрополит цетињски и господар Црне Горе (Свети Петар Цетињски)

Петар I Петровић рођен је средином XVIII века, претпоставља се 1748. године, у Његушима, од оца Марка Петровића и мајке Марије, рођене Мартиновић. Са десет година отишао је у Цетињски манастир, са дванаест је примио монашки постриг, а са седамнаест година је примио чин јерођакона. Једно време је боравио у Русији на школовању, одакле се вратио 1766. године, када је примио чин јеромонаха. Убрзо потом постао је и архимандрит. Углавном је боравио у манастирима Стањевићи и Цетиње, где је помагао тадашњем владици Сави. За све ово време улазио је у борбу са гувернадуром Радоњићем за превласт над

Црном Гором. Та ће борба пролазити кроз различите фазе, а обе стране су се трудиле да придобију наклоност Русије. Крајем 1777. године њих двојица (гувернадур Радоњић и архимандрит Петровић) били су у заједничкој мисији у Петрограду где су боравили шест месеци, а да их царица ниједном није примила.

Црна Гора је тих година улазила у велику унутрашњу кризу. Постојали су стални међуплеменски сукоби, а на сцени се појавило више личности (владика Сава, архимандрит Петар Петровић, владика Арсеније Пламенац, гувернадур Радоњић, и још неки) које су себе сматрале јединим достојним да воде Црну Гору. Већ потпуно остарели владика Сава својим сплеткарењем још више је уносио немир. Након његове смрти 7. марта 1781. године, поставило се и питање, ко ће га наследити. По његовој жељи то је требало да буде Арсеније Пламенац, али је већина народа била за архимандрита Петра Петровића. Ипак, победила је жеља владике Саве и наследник му је постао Арсеније Пламенац али не задуго. Положај гувернадуре у Црној Гори је ослабио, стари владика Арсеније Пламенац није напуштао Црмницу и потпуно изолован водио је о мало чему рачуна. Због тога су неки од угледних црногор-

ских главара дошли на помисао да се архимандрит Петар Петровић завладичи. Ни гувернадур Радоњић није имао ништа против, тако да је 13. октобра 1784. године митрополит Мојсије Путник у Карловцима рукоположио Петра Петровића за епископа Црне Горе, Скендерије и Приморја. Првобитна жеља Петра I била је да се завладичи у Русији, но како није успео да добије пасош за Русију, затражио је дозволу од аустријског цара Јосифа да га завладичи карловачки митрополит. Када је добио дозволу, кренуо је у Карловце, али је имао несрећу да испадне из кола, сломи ногу, па се лечио шест месеци у Бечу. Тек када се залечио завладичен је, вратио се у Беч где је захвалио аустријском цару. Нешто раније, 15. маја 1784. године умро је и стари митрополит Арсеније Пламенац. Тиме је нови владика Петар I Петровић без проблема заузео владичански трон.

Нови владика, Петар I Петровић, имао је у то време 37 година. Био је висок и веома мршав, али са финим цртама лица, за које се наводи да је „крепко”, на којем су се истицале плаве очи. Бујна коса и дугачка брада су му давале још више на достојанству. Његов беспрекоран приватан живот још више му је увећавао углед. Живео је у манастиру Стањевићу или на

Цетињу. Био је веома активан, народу и главарима је слао бројне посланице. Образован, знао је више страних језика, са странцима је обавезно био учтив, увек је показивао разборитост и умешност, како у дипломатији тако и у рату.

Владика Петар I је у лето 1785. године путовао у Русију. Једно време је боравио у Шклову, потом је прешао у Петроград и већ трећег дана по доласку, 8. новембра 1785. године, био је протеран из престонице. Док је боравио у Русији у Црну Гору су упали Турци (Махмуд-паша Бушатлија), направили велико зло и спалили манастир на Цетињу. Почетком 1786. године владика Петар I се вратио у Црну Гору и затекао глад и сталну крвну освету. Махмуд-паша је успео да унесе велики раздор међу црногорске главаре, у честим окршајима је пало доста глава, а крвне освете су биле бескрајне. Није било мало оних који су се спремали да се иселе из Црне Горе. Због тога је владика Петар I прво време након доласка из Русије проводио у путовању по Црној Гори. Ишао је из села у село и покушавао да сузбије крвну освету. Успео је и да обнови Цетињски манастир, а у једном писму се наводи да је у таквој беди „да ни дома за пребивање у свом столичном мјесту није имао”.

У наредним годинама владика је стално лавирао између Аустрије, Турске и Русије, али и са унутрашњим тешкоћама, највише са гувернадуром Радоњићем. Највећа опасност били су Турци који су насрнули у лето 1796. године. Судар Црногораца, којих је било око 3.000, са Махмуд-пашиним војском од око 18.000 људи десио се на Мартинићима од 2. до 11. јула 1796. године. Главни обрачун био је 11. јула, од шест изјутра до три после подне. Био је то страхан турски пораз: „и сам је Махмуд био приморан да утекне ноћу, оставивши на бојном пољу 473 погинула, међу којима се налазио његов зет, бег из Тиране и Јакуп-ага Серадарић”, записао је владика Петар Цетињски. Најважније је да су се овом приликом Црногорци ујединили, осим Црмничана, а од Брда ту су били Пипери и Бјелопавлићи. Владика Петар I је о овој великој победи већ 3. септембра 1796. године обавестио аустријског цара Леополда II, као и руску царицу Катарину II. Одлучујући тренутак у души владика у једном писму описује: „нека је хваљен и слављен Го-

спод који је таково храброшћу надахнуо наше трупе које су нагнале у бјегство непријатеља, прогониле га до његових шанчева, у које је једва стигла трећина, јер је сваки бјежао куд је могао.” Одмах након битке на самоме бојном пољу одржано је богослужење, а онда су испуљени почасни плотуни.

Дана 14. јула кроз Цетиње је прошла колона од неколико стотина Црногораца, а на челу је ношено десет турских застава које су запленили (носило их је десет црногорских старешина). У колони, одмах иза застава, на коњу је јахао владика Петар I са сабљом у десној и крстом у левој руци. За њим је ишло осам барјактара (са још осам заробљених турских застава), у два реда, а у свакоме по четрдесет коњаника (главари), а онда на коњу са исуканом сабљом гувернадур Јован Радоњић. Иза свих ишло је још око петсто црногорских ратника. Служба је одржана у Цетињском манастиру, а након тога је „учињен три пута шеилук из пушака са ускликом: живео, живео, живео наш премудри архипастир, отац и руководитељ”.

Међутим, Махмуд-паша је два месеца касније повео нову војску, а судар је био на Крусима 22. септембра 1796. године. Опет су Турци исечени, а погинуо је и сам Махмуд-паша Бушатлија. По легенди посекао га је Богдан Вуков из Залаза. Владика Петар I је опет био на бојишту у војничкој униформи, имао је положај код Вучјег Студенца на десној обали реке Матице. Након добијене битке одржана је служба божија, а онда је целој војсци приказан задобијени плен, али и одсечена глава Махмуд-паше. Одржан је тријумфални поход са Круса све до Цетиња, и победоносно је ношена глава Махмуд-паше. Кроз Цетиње је прошла скоро истоветна тријумфална поворка као и након победе код Мартинића.

Мало је ко тада у Црној Гори схватао колико ове две победе имају значаја за даљу историју Црне Горе. Европа је схватила да битком на Крусима у европску породицу држава улази још једна нова – Црна Гора. Тада је Црна Гора претрпела велике измене, Пипери и Бјелопавлићи улазе у њен састав, а то ће бити знак и за остала брдска и херцеговачка племена да се у наредним годинама уједине. Поред тога, што је најважније, ауторитет владике Пе-

тра I је био толики да је коначно могао да почне са стварањем државе Црне Горе.

Недуго потом Аустрија је од Венеције преузела Боку которску, на коју је и Црна Гора имала сличне амбиције. Владика Петар био је доста трезвен, прихватио је овакву ситуацију, на коју су његови Црногорци већ били у Боки. За све те године Петар I је био у сталном контакту са Русијом, тако да је неколико пута од руског цара примио оружје, а много чешће новац.

Владика Петар I понекад је намерно затезао односе са Аустријом, па их смиривао. Због тога аустријски извештаји о њему, попут овога од 20. новембра 1802. године, нису реткост: „Овај амбициозни владика жуди за руском заштитом, мада обадве сматра само као средство да дође до свога циља, јер никако не жели страну владавину.” Нема сумње да је од Русије имао велику заштиту и подршку, али након убиства руског цара Павла I у марту 1801. године и доласка на руски престо цара Александра, прилике су се промениле. Нови руски цар није обраћао нарочиту пажњу на Црну Гору, тако да владика Петар I окреће поглед ка Француској. Те новоуспостављене везе нису стигле да се више развију, будући да се руски цар Александар тргао и послао свога изасланика грофа Марка Ивелића у Црну Гору са граматом октобра 1803. године. Умешао се и руски Свети синод и послао владика Петру I врло оштро писмо где владика оптужује за злоупотребе и нерад и позива на свој суд не би ли се оправдао или покајао. У том писму Светог синода између осталог пише и да су владици послали свето миро, стотину антиминос и црквених књига, а да то владика није користио, итд. Ипак, овај спор се примирио, руски двор је био задовољан, а цар Александар је послао владика Петру I „своју императорску милост” у виду три хиљаде дуката.

Средином 1805. године по Европи бесни рат европске коалиције против Наполеона. Након што је Наполеон сломио савезнике код Улма и Аустерлица, Аустрија је морала да изађе из рата. То чини миром у Пожуну 26. децембра 1805. године, али је цена губитак Венеције, Истре и Далмације. Између осталог, Бока которска је требало да припадне Француској. Ту

се владика, помало неопрезно, углео у рат, тако да је уз помоћ Руса напао Дубровник, потом, на наговор Русије 1807. године, напао је и Херцеговину. Под Никшићем је дошло до пораза, изгледа услед руско-црногорске неслоге, и свађе у којој је владика Петар I рањен: „Прноси се вијест да је владика Црне Горе рањен од стране једног руског официра. Ево шта се о томе говори: била се подигла препирка између Црногораца и Руса због подјеле ратног плијена. Владика је примијетио да је учињено нажао његовим Црногорцима па је стао на њихову страну. Руски официр, пак, бранио је руску страну. Дошло је до крупних ријечи с обје стране. Каже се да је владика подигао свој штап против руског официра и да је овај потргао свој мач и смртно ранио владика у слабину.”

Наполеон је у Европи и даље био непобедив, тако да Русија са Француском склапа мир у Тилзиту у јуну 1807. године. Русија поново препушта Француској Боку которску, а Наполеон поново обећава да се неће светити Црној Гори. До краја јула 1807. године владика Петар I повлачи своје Црногорце, а француске трупе заузимају Херцег Нови и до средине августа Боку которску.

Из тога времена остало је неколико лепих описа владике Петра I; руски поморски официр Владимир Броневски оставио је овај: „Петар Петровић је човек лепог стаса и узроста, преплануле боје лица, живахних очију, примамљивог изгледа и достојанственог држања. Гледао сам га приликом његовог уласка у Котор, затим у моменту промене страже и разгледања утврђења. Поново сам га видео у току једне посете генералу Пушкину и посматрао његове манире у друштву. Могу слободно рећи да нимало не личи на Петра пустињака. Он је једини од свију архијереја овог света који је знао да у себи сакупи достојанства која се тако мало слажу са архијерејском штаком (жезлом). Кад је сео на епископску столицу спремљену за њега изгледао је као неки цар: у Пушкиновом стану, обучен у црну свилену мантију, стаса стегнутог једним дивним пасом о који је била обешена његова сабља окићена драгим камењем, раме украшено великом лентом св. Александра, лично је више на неког ђенерала

него на митрополита. И заиста, он много боље командује на фронту и утврђењима него што даје благослов официрима који му приступају. Увек је окружен читавом групом људи. Његови гренадири су прави колоси: најмањи има два аршина и дванаест вершака, а овај што је пред њим достиже висину од три аршина. Његово је оружје украшено коралима и позлатама. Петар Петровић говори италијански, француски и руски – овај последњи као свој матерњи језик. Из политичких разлога више воли да се у току преговора служи тумачењем с два прва језика. Није сујеверан, не зна за предрасуду, интересује се много за јавну просвету. Врло радо се разговара са странцима. Његови манири су прожети финоћом и тактом. Пажљиво прати развој политичких догађаја у Европи, зна да искористи повољне околности и да се извуче и из најтежих ситуација. Његов дух је стално пробуђен, амбиција њим доминира и очигледно воли ратоборне подвиге. Његов политички и војнички таленат, у уској вези са духом његовог народа могао би га одвести ка великим успесима, само да је способан да заведе дисциплину међу Црногорцима, дисциплину без које њихова храброст остаје јалова. Он би у томе могао да успе, јер његова воља је закон Црногораца. Његово једино ефикасно средство за командовање је његова архијерејска анатема. Тиме је успео да спречи убиства и крвне освете. Сви они, каже народ, које владика прокуне доживе жалосну судбину.”

И француски маршал Мармон описује владика: „Овај владика, красан човек, снажна ума, стар око педесет и пет година, владао се врло отмено и достојанствено. Његов позитивни и законски ауторитет мало је значао у његовој земљи, али је његов утицај био огroman.” На другоме месту за њега каже: „Тада је живио владика Петровић, великоуман човек чврста значаја, носио је белу камилавку, симбол највећег верског достојанства њихове Цркве.”

Након пропасти Наполеона у Русији, владика Петар опет напада на Боку которску, половином септембра 1813. године. Борбе су се водиле у две колоне, прву је водио владика Петар I лично, а другу гувернадур Вук Радоњић. Бу-

два је одмах заузета, а Котор је опкољен и тек након три и по месеца опсаде, почетком јануара 1814. године, предао се. Након овога цела Бока је била у рукама владике Петра I. Дана 29. јануара 1814. године одржао је скупштину на којој је објављен акт о спајању Боке которске са Црном Гором. Ова брзина је правдана тиме што је постојала опасност да ће аустријска војска ући у Боку, коју сматра својом. Владика се трудио да Аустријанце одврати од тога, што му је успело у два наврата, али од 9. јуна 1814. године почеле су борбе код Котора. Видећи да Црна Гора нема снаге, владика је предложио Аустрији да јој преда целу Боку, а да за узврат добије Котор. Када су Аустријанци то одбили, он је 12. јуна повукао сву војску у Црну Гору. Ако су и постојале неке наде да би Црна Гора могла нешто да добије, половином јуна су развејане: Руски цар Александар I јавио је владици Петру I да је Бока припала Аустрији. Тако је почела друга владавина Аустрије над Боком которском и она је трајала све до 1918. године.

У наредним годинама владика се трудио да са Аустријом одржи што боље односе, који су пролазили кроз разне кризе. Биће ту разних пограничних сукоба, свађа због уласка аустријске војске у манастире Маине (1814), Стањевиће (1820), итд. Са турским пашом у Скадру одржаван је мир, и ако је било мањих сукоба, они нису прерасли у нешто крупније. Тек 1820. године босански везир Џелаледин напао је на херцеговачка племена Дробњаке, Морачу и Ровац. Турци су у почетку имали делимичног успеха, али на крају су претрпели пораз. Након битке, Морача и Ровци су припојени Црној Гори, док су Дробњаци, Ускоци и Жупљани и даље остали под Турцима.

Већ тада се владика постепено повлачио из државних послова, а за свога наследника изабрао је Радета Томова, Петра II Петровића Његоша, којег шаље у Русију на школовање.

Петар I Петровић се упокојио 18. октобра 1830. године. Четири године касније проглашен је за светитеља и добио је име по којем га данас сви спомињу – Свети Петар Цетињски. Од тада су његове мошти положене у отвореном ковчегу пред олтаром у цркви на Цетињу.

СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ

митрополит карловачки

итрополит Стефан Стратимировић рођен је 27. децембра 1757. године у Кулпину (Бачка) од оца Јована и мајке Ангелине. Из његове породице потекло је неколико аустријских официра, од којих су неки носиоци царских одликовања за показану храброст. Отац му је рано умро, па је бригу о њему преузела мајка. Стефан је основну школу учио у Кулпину, потом у Бегечу. Два разреда гимназије, где је научио немачки и латински језик, завршио је у Новом Саду. Школовање је наставио у Сегедину, где је научио мађарски, па у Вацу. По свему судећи, школовао се и у Кечкмету.

У Будиму и Бечу је студирао право до 1783. године, када долази у Карловце с искључивом намером „да би се посветио свештеничком позиву” (Евгеније Јовановић). Имао је велику подршку митрополита Мојсија Путника који га „љубљаше као своје чедо и тајно у њему гледаше свога будућег наследника” (Руми). У Карловцима се изненадио јер није нашао ниједну школу у којој би могао да учи богословске науке. Стога је морао наћи приватне учитеље, а имао је срећу да наиђе на архимандрита Јована Рајића. Тада је „дух његов брзо схватио сва ондашња обстојатељства народа и цркве његове, коју је он тако строго љубио; бистро око његово, које га ни у дубокој старости његовој ни до саме смрти није оставило проникло је и кроз саму завесу тамне будућности. Он је мислио на том пољу, да ће најбоље моћи за народ и цркву дејствовати” (Српски Сион).

На Благовести 1784. године митрополит Мојсије Путник рукоположио је Стефана за ђакона, 28. марта за архиђакона, 29. јуна замонашен је, 6. јула рукоположен је у чин јеромонаха и произведен у синђела, а 15. августа исте године (1784) постављен је за архимандрита манастира Крушедола. Тих година стално је

био уз митрополита Мојсија којем је помагао око вођења црквених послова.

За епископа вршачког хиротонисан је 15. маја 1786. године, али, будући да је владика бачки Јосиф Јовановић Шакабента био премештен у Вршачку епархију, Стратимировић је добио Будимску епархију (хиротонисан 15. јуна 1786. године). Имао је тек 28 година. Избор је извршио сам цар, било је три кандидата, цар је разговарао са свом тројицом и одлучио се за Стратимировића: „оштри поглед његов открије и позна у разговору знање и добре особине младога Стратимировића и наименова га за епископа” (Новине Србске). Следеће четири године провео је у Будимској епархији, али тај део његовог живота није много познат.

Већ 1790. године, иако најмлађи међу епископима, на Темишварском сабору биће биран за митрополита. Од тада па до смрти, биографија митрополита Стратимировића је, у ствари, историја Српске православне цркве у Карловачкој митрополији. За све то време „он је био центар и исходиште свих подухвата у цркви. Његов снажни дух лебдео је над свим и једном невероватном активношћу прожимао догађаје, доминирао њима дајући смер

целокупном црквено-народном животу” (Ђоко Слијепчевић).

На Темишварском сабору Стратимировић је добио задатак да оснује Генералне семинарије где би се школовао свештенички кадар, али он то није урадио. Стога је био доста критикован: „нећу рећи да је згрешио, већ би само рекао, да је погрешно, да је јако погрешно” (Иларион Руварац). За узврат основао је епархијске клерикалне школе, а за време његове владавине основане су Карловачка и Новосадска гимназија. Поседно је остала чувена Карловачка гимназија: „Карловачка гимназија је прва виша Стратимировићева школа у којој су савременици гледали знаменити институт за изједначење једног даровитог, али дугим rop-ством варваризованог народа с просвећеним западним нацијама” (Никола Радојчић). Покушавао је он да у Сремским Карловцима отвори и штампарију, али није од Беча добио дозволу.

Током своје владавине имао је доста сукоба са Бечом око занављања епископата. Наиме, Синод није био у могућности да се састаје када се за то указивала потреба, пошто за његово одржавање није увек добијана царска дозвола. У то време Беч је покушавао да за себе задржи право да именује епископе. Ипак, аустријски цар „га је много уважавао не само као милију особу, него као једнога од првих државника своје царевине” (Јован Суботић).

Време митрополита Стратимировића јесте и време Доситеја Обрадовића и Вука Караџића, али и Карађорђа и Милоша Обреновића у Србији. Митрополит је подржавао свом снагом оно што су радили Карађорђе и Милош Обреновић, али никако није имао разумевања за све што су покушавали Доситеј и Вук Караџић: „Стратимировић је заузео потпуно конзервативан став, јер се бојао да ће нови дух просве-

ћеног рационализма својим рационалистичким тенденцијама нанети велику штету Православној Српској цркви, која је поверена била његовом вођењу и чувању од свих штетних утицаја” (М. Грујић). Све је то њему тада изгледало не само револуционарно, него и антицрквено. Желео је да се нова српска култура изгради на језику којим се служила црква, а управо је тај језик Вук јако нападао и оспоравао.

Стефан Стратимировић је био узоран црквени човек: „сваки дан је било јутрење у Сали, у вече вечерње, и никада он није остао. Кад је био болешљив, онда је у другој соби у кућној одећи присуствовао. А на великом вечерњу у суботу, и уочи сваког великог празника, пак на служби о овима си га видео свагда у цркви у његовом столу” (Ј. Суботић). Доситеј Обрадовић га је веома ценио: „блажена и преблажена она света, велика отеческа душа која нам је такве произвела пастире и учитеље.”

Митрополит Стратимировић је управљао Карловачком митрополијом пуних 46 година, нико ни пре ни после њега није то успео. Умро је изненада 4. октобра 1836. године у Карловцима, а сахрањен је поред митрополита Павла Ненадовића у карловачкој Саборној цркви. Његове карактеристике и значај најбоље је описао Никола Радојчић: „На високом и одговорном месту, на коме је био, у тешким и опасним временима, када је живео, Стратимировић се мудро и пожртвовано трудио око добра своје цркве и нације. Никога у тим временима не видим ко би на његовом месту то учинио што је он постигао. Заиста је ишао часним стазама Св. Саве у старању за напредак српске цркве, државе и нације и на крају свога дугога века смео је с образом рећи, да трудови његови о њима нису били узалудни”.

САВА ТЕКЕЛИЈА

ородица Поповић-Текелија је стара, прилично разграната српска породица чији корени сежу до породице Поповић из Баната. Зачетник ове лозе сматра се прадеда Савин, Јован Текелија, оберштер и оберкапетан Поморишке војне крајине. Будући да се истакао у војној служби, принц Евгеније га је одликовао чином „капетана или команданта пуковника”, а 1706. године добио је племићку титулу. Из брака Јована Текелије и Еуфросине Јовић (у народним песмама Роксанда) потиче и деда Саве Текелије – Ранко Текелија. Ранко Текелија женио се два пута, најпре са Алком Рашковић, потом са Аном Цветковић. Из ова два

брака Ранко Текелија имао је синове Јована, Димитрија, Петра, Павла и Лазара.

Најстарији Ранков син, отац Савин – Јован Текелија, оженио се са четрдесет година и то са Мартом Ненадовић. Мати Савина потицала је из познате породице – била је синовица митрополита Павла Ненадовића. Како се у то време Војна граница (1741–1751) развојачила, Јован Текелија се посветио своме имању, тако да је скоро цео живот провео мирно као провинцијални, жупанијски племић. Иако племићка, породица Текелија била је тада већ знатно осиромашена. Стога њена улога у новонасталој правно-политичкој ситуацији није могла бити велика. То је сасвим сигурно осетио и Сава Текелија могавши само да кроз приче осети шта је његова породица некада значила у Араду. Јован Текелија и Марта Ненадовић имали су троје деце Петра, Саву и Алојзију.

Сава Поповић Текелија рођен је у Араду 17. августа 1761. године. Школовање је започео у Араду у шестој години. Током 1767. учио је у српској, а две године касније прешао је у латинску („магистерску”) школу. Ту је учио латински и мађарски. Немачки још није знао. Једно време, од 1775. године, Сава је у Будиму „гди поезију да слушам. У то време пре се пре-

давала поезија а после реторика”. Док се школовао у Будиму живео је доста скромно код неког кројача коме је плаћао за „кост” (храну) и стан 5 форинти. Јео је са калфама, а спавао на слами преко које је био пребачен чаршав. Под главом је имао јастук и покривао се ћебетом. О том свом положају и свему ономе чега се одрицао каже: „Како је то мени било от меке код куће постеле на сламу спасти и место свиленог јоргана с ћебетом се покривати и гледати да друга деца више јела једу; коме код дома мати сваке сласти давала”.

За даље школовање родитељи нису имали воље: „Родитељи моји, а особливо мати, нису ме хотели даље шиљати у школу, но женити хотели. Обаче ја видевши света и познавши шта требају човеку за даље возображеније и даље доћи, то ја сам возљубио науке и хтео сам учити. Дакле, не остало друго но најмити кола проста и крадом побећи”. Уз неку ситну уштеду („ја свагда добри газда имао сам мало дуката”) успео је да дође до Беча.

Током 1770. године цар Јосиф II обилазио је Угарску и том приликом је прошао кроз Арад. Када је на арадској цркви видео орла упитао је каква је то црква и тада су му одговорили да је то Текелијина црква. На то се цар

заинтересовао за породицу Текелија и приупитао да ли још постоји неко од њих. Када је дочуо да још постоји једна породица (породица Саве Текелије) затражио је да их види. „И ми, тј. отац, мати, сестра, брат и ја доведени били пред њега: он нас осматравао от ногу до главе, но понеже ни родитељи наши други језик нисмо знали кроме србски и влашки које цар није знао, и тако после четврт или мало више час нас посматривши отпусти”. Дакле, сусрет цара и Текелија прошао је веома слабо. Како нико од Текелија није знао немачки или француски, или неки други језик, осим српског и влашког, разговор је био немогућ. Ту је Сава Текелија јасно осетио да недостатак образовања за Србе у другој држави значи немогућност било каквог напретка. Стога и његова толика упорност.

Када је завршио гимназију Сава Текелија се определио за војнички позив, па је 1780. године отишао у Беч желећи да се упише на инжењеријску академију. Но, био је одбијен јер је био престар за такву врсту школе: „да сам веће велик и не може ме примити.” Следеће две године провео је у Бечу. Одлазио је на универзитет и слушао разна предавања, између осталог научио је француски, италијански и шпански, и да свира флауту. У то време његова материјална ситуација је много боља, тако да има и свога лакеја. Након две године проведених у Бечу враћа се у Арад, где су га родитељи „с великом радостију примили”. Но, сачекали су га и исти проблеми: он је желео да се даље школује, док су родитељи, нарочито мајка, желели да га ожене.

Од 1782. године Сава Текелија у Будиму студира право. Био је један од најбољих студената, тако да се нескривено хвалио како су му због тога професори допуштали много тога што се иначе није дозвољавало студентима („професори нас миловали и допуштали много што по пропису не би било дозвољено”). Између осталог одлазио је на балове, а и друга су „увеселенија чинили”. Због свега тога студенти медицине су га тужили магистрату.

Током 1786. године Сава Текелија је дипломирао право. Завршетак школовања састојао се из полагања три испита. Први испит је био из „*jure nature, gentium publico universalis*”. Други испит је био из „Пандекта”, а након по-

лагања трећег испита добио је дозволу да полаже докторат. Докторску дисертацију Текелија је одбранио 26. маја 1786. године. Она је носила наслов *Dissertatio ivridica ge cavsa et fine civitatis* (Правна дисертација о узроку и циљу њосијања гржаве) Како сам наводи, овој одбрани су присуствовали бројни професори и студенти: „И тако ја месеца маја совсем готов попнем се на катедру први у новоустројеној сали у бившим куријалном дому, гди су се скупила многа господа а особливо ђаци”.

Тако је Сава Текелија постао први *Doctor iuris* код Срба: „и тако ја добијем Диплому докторалну и постанем први *Doctor iuris* не само от Србаља, но и от Маџара који нису били професори”. Скоро одмах након положеног доктората 1787. године отишао је у Русију где је остао до 1789. године, када се вратио у Арад код родитеља.

Сава Текелија је веома брзо дошао до знатних државничких функција. Већ 1790. године постао је виценогар Чанадске вармеђе (жупаније) и присуствовао Темишварском сабору.

Током 1790. године у Темишвару је одржан сабор на ком су Срби одлучивали да ли ће у Угарској као народ добити законити положај (*legalis*) или ће остати под царском бечком заштитом и имати несигуран привилегован положај (*privilegialis*). Управо на овом сабору Сава Текелија је одржао свој говор којим је ушао у историју. Цар Јосиф II умро је 1790. године.

Текелија је 1792. године у Будиму присуствовао крунисању Фрање I и постао кавалер ордена Златне надпетице. Следећих шест година, до 1798, због потреба државне службе, провео је у Бечу, а потом је дао оставку и остатак живота провео у Араду.

У време Првог српског устанка Сава Текелија се једним писмом („мемоар” од 13. јуна 1804. године) обратио Наполеону Бонапарти. У то време Наполеон је већ био освојио Далмацију и један део Хрватске, па је то Текелија дало идеју да предложи Наполеону да овај оснује Илирско краљевство.

Желећи да придобије Наполеона за своју идеју, Текелија наводи да постоји опасност да Русија продре према Србији, а да би се то зауставило било би најбоље да европске државе

пруже помоћ српској нацији. Наполеон на ово писмо никада није одговорио. Разочаран, Сава Текелија је слично писмо послао 1805. године аустријском цару. Наравно, ни овај покушај није донео резултат. У Русију ће Текелија ићи два пута: 1811. и 1816. године, и то ће бити пословна путовања.

Сава Текелија се оженио тек 1813. године са Амалијом племенитом Безег. Тај брак ће трајати само месец дана, али ће се зато бракоразводна парница развући на скоро десет година, од 1821. до 1830. године.

Овај српски родољуб остао је нарочито запамћен и хваљен као један од највећих задужбинара. И пре њега су Срби своје роду и отечеству остављали задужбине, а најкрупније су свакако оне Димитрија Анастасијевића Сабова и Саве Вуковића од Беркасова. У Текелијиној одлуци да Српству завешта своју имовину велику улогу одиграо је Теодор Павловић, кога је Текелија упознао у адвокатској канцеларији Михаила Витковића. Теодор Павловић је, иначе, заслужан за оснивање Музеума Матице српске ком је Текелија завештао портрете своје породице. Из уметничке збирке Музеума касније ће се развити Галерија Матице српске, а музејски предмети даривани Музеуму чине срж збирке данашњег Музеја Војводине, основаног након Другог светског рата у Новом Саду. Још од 1806. године Сава Текелија је размишљао о томе како да помогне културни и просветни развитак свога народа. Остало је сачувано једно његово писмо из 1806. године где он своје брату Петру објашњава „како је наумио да се не жени него да своје имање стави на стипендије”. За Петра је то била бесмислица па му је тако и одговорио, предлажући Сави да се остави таквог „будаластог плана”. Но, Сава је током 1810. године сазвао код себе дванаест богатих Срба из Арада и предложио им да оснују један фонд који би служио за финансирање школовања младих Срба студената. Тако је овај фонд и формиран. Сава је тада истицао да је „непристојно човеку само за себе се старати”, и да се „без наука нико бољему и већему добру надати не може”.

Интересантно је да је Сава Текелија израдио читав план о томе колико би који грађанин

могао да уплати за фонд. Како је добро познавао њихово материјално стање, тако нешто му није било тешко: „Неће, мислим, ни једнога који још вредан Србљином се назвати, ни танка његова сермија ни презирајемо средрољубије удржати, да по могућству своје част једну добитка от имјенија свога не би одредјелио на обучење свакога, па и свога детета.” Текелијина имовина је била заиста веома велика, а Јован Суботић је процењује на 400.000 сребрних форинти. Стога он 21. августа 1838. године „основателним писмом” у Пешти оснива своју највећу задужбину Текелијанум. Основу задужбине чине 100.000 форинти, две куће у Пешти, три куће у Араду и 28 јутара земље. Сврха ове задужбине била је да „у њему зеведеније уведем за убоге ученике Србље”.

У Пешти је Текелија купио једну кућу у Вацкој улици, близу Универзитета и Српске православне цркве, и ту ће уредити смештај за сиромашне студенте. Како сам наводи: „у Пешти као средини наука основати желим, на који конач купуо сам дом при цркве и Универзитета, гди да дванаест ученика приходјашти у Пешту учити се добију обиталиште и сто ф. а. в. за пропитаније, засад а после ће се даље уредити. То метем под надзирање Матице српске којој тоже дајем за надзиратеља обиталиште три собе: једну за библиотеку, једну за Пантеон или за држање заседанија, једну за ученике; три за мене и моју фамилију; доле једну велику за типографију и две остају за магацине.”

Његови питомци су у овој згради имали смештај, материјалну помоћ за набавку књига, плаћање испитних такси, итд. На самом почетку у Текелијануму је било дванаест питомаца, касније осамнаест. О томе је Миловук писао Вуку Караџићу: „Сада у недељу је Г. Сава Тукулија с нашим обштеством свршио, да нашу обштине кућу изнова сазиде на кат о својој трошку, с тим условљем: да буду у њој 3 собе за 12 ђака, којеће, он с стипендијом снабдети, и 3 собе и кухиња са уредника, и 1 сала за Библиотеку и за скупљање Матице, које смо ми одобрили, и тако нам је тако положио ф. 15 њ., а остали ће трошак дати касније. Кућа мора од сад година дана готова бити”.

Како је изгледао тај завод наводи Д. Поповић: „На спрату зграде, са дворишне стране, налазила се једна велика дворана која је била одређена за боравак ученика, а просторија до ове служила је за библиотеку. Трећу већу собу Текелија је одредио за Матицу, да у њој „засједаније своје држати може”. Три собе, изгледа, биле су одређене за стан уредника *Лейбиуса*. И за себе је резервисао једну собу у којој би боравио када би долазио у Пешту. У приземљу, испод дворане питомца, налазила се штампарија.”

Док је био жив Сава Текелија је водио бригу о овоме заводу, а након његове смрти старање преузима Матица српска. До 1878. године кроз Текелијанум је прошло сто седамдесет девет студената, а од те године до Првог светског рата још сто шездесет седам студената. Ова ће зграда стајати све до 1906. године, када ће бити саграђена нова.

Матица српска основана је 1826. године. Своје цветно доба доживеће када за њеног председника дође Сава Текелија 1839. године. Он је те године са Матицом спојио своје Заведеније (фондацију за школовање српских младића – граничара). Исте године поклатио је Матици српској већи број књига, а касније је сносио комплетан трошак штампања књиге Лукијана Мушицког.

Пар година касније, 1841. године Текелија је формирао и фонд са улогом од 100.000 форинти за школовање Срба на војним академијама у Бечу и Пешти: „остављам сто хиљада ф. у средру от кога интереса да ома после одобренија царевог два детета наши официра воспитавам у Бечкој инцилир академији, а два у пештанској Лудовицејној”. У својој биографији он са доста горчине спомиње немар са којим се српска средина односила према једном таквом дару. „Да је ко у Росији фундатуу таку учинио, из које ће се временом до сто кадета, владика,

семинаријум и пароси сто содржавати, то би фундатору најмање Ане или Владимира орден вторе класе дали, а овде Србљину ништа”.

О Текелијином труду да његови питомци имају све што им је потребно, постоји једна згодна анегдота коју је препричао Јован Ђорђевић: „Ту је фондацију с таквом вољом основао и њоме управљао, да је све сам набављао, што је за питомце требало; сам је и сламњаче питомачке сламом пунио и прошивао – а онда му је било близу 80 година”. Доста година касније још један питомца ове Академије – Вељко Петровић испричаће следећу причу: „Још у време мога текелијанумског ђаковања памтило се да је осамдесетгодишњи старац својеручно закључавао увече капију, па пред легање надгледао да ли су му сви на броју, за књигом или у постељи. Но, често је морао да мења браве и кључеве. Ђаци су крадом бежали и теревенчили, а он се виђао с фењером у руци како их тражи по познатим околним механама. Чак су му, по повратку, питомци певали под прозором уз тамбуре и разбијали винске чаше о врата. Добри старац гунђао је, грдио, совјетовао – и праштао лудој младости.”

Саве Текелије присећао се и Јован Суботић. Описао га је када је Текелија имао преко седамдесет година: „Ја сам га познао кад је ступио у осму десетину свога века. Висок, мало погнут стари господин, са особито фином, белом и руменом кожом на образу, а седим, ретким, финим власима на глави. Обично је ишао у хлаче у чизмама, а фрак једне боје са истима, угасито модре. Пред смрт његову разиђу се сви други који су око њега били, из Пеште, и тако ја добијем налог да будем са старим господином кад руча, да није сам, и да се с ким забави”.

Сава Текелија се упокојио 21. септембра 1842. године у Араду. Управо са Савом Текелијом угасила се породица Текелија.

КАРАЂОРЂЕ ПЕТРОВИЋ

српски вожд

породица Карађорђа Петровића је досељеничка, негде из динарских крајева са васојевинских страна, но не зна се из којег од братстава. Претпоставља се да су Петровићи дошли у Србију након Аустријско-турског рата из 1737/39. године; у то време су се многе српске породице склањале испред Турака.

Карађорђев деда Јован настанио се у Вишевцу у Шумадији, док су два његова брата била у близини, негде око реке Јасенице. Карађорђев отац Петар такође се бавио сточарством, углавном свињарством. Због премештања стокe ради испаше, Петровићи су се стално кретали и ретко дуже заустављали

на једном месту. Управо то је омогућило Петру да се бави и хајдуковањем. Карађорђева мати Марица, је кћерка Петра Живковића из Маслошева, из крагујевачке Јасенице. О њој постоји прича да је била веома отресита, да није много одступала мушкарцима, па је чак и коња јахала. Стога су је звали Марица Катана. У овом браку као први син родио се Ђорђе (Карађорђе). Како је рођен на Ђурђиц (3. новембра) то је по Св. Ђорђу добио име Ђорђе. О години Карађорђевог рођења нема јединственог става, а могла би се као година рођења прихватити 1762. Различита су мишљења о томе где је Карађорђе рођен. Према мишљењу неких историчара рођен је у Жабарима, а други мисле (изгледа да је тачније) у селу Вишевцу. Временом су на свет дошла још два сина (Марко и Маринко) и две кћерке (Марија и Милица). Најстарија је била сестра Марија и њој је Карађорђе био посебно наклоњен.

Карађорђе је био дете када је његов отац убио неког Турчина, па су морали да се склоне из Вишевца. Петар је стално мењао занимања. Радио је код извесног Ђурађа из Жабара, али се није дуже задржао. Одселили су се у Загорницу где је код неког Турчина чувао кошнице. Ту се задржао седам-осам година.

Након тога је у Браничину, селу у Смедеревској нахији, чувао кошнице Турчину Фазли паши из Паланке. Јанићије Ђурић додаје да је Петар ликвидирао 1778. године још двојицу Турака који су зановили у његовој кући, а онда 1781. године опет једног Турчина који га је заједно са рођаком ухватио док су носили уловљену срну. Не зна се поуздано како је Карађорђев отац завршио живот. Мајка се после његове смрти преудала у Тополу за Петронија Тополца.

Карађорђе се око 1786. године оженио Јеленом, кћерком обор-кнеза јасеничког Николе Јовановића. На неком сабору Карађорђе се удварао Јелени, играо је поред ње у колу. Неки љубоморни младић Вукота га је напао ударивши му шамар, на шта га је Карађорђе убио кудуром. Морао је због тога да бежи, овај пут у хајдуке код Станоја Главаша. Касније ће Турци покушати да отму Јелену, али ће је Карађорђе спасти; недуго потом, можда 1785./6. године, Карађорђе се оженио Јеленом. Тада је почео да се бави трговином свињама, сакупљао их је по Србији и продавао у Аустрији и Немачкој. У овом послу није остао дуго, будући да су Турци почели да сумњају да је поубијао неке Турке. Уз то, причало се да ће бити аустријско-

-турског рата. Стога се цела породица спрема-ла да пребегне у Аустрију. Са Карађорђем су тада кренули мајка, очух, браћа, жена, цела породица Петровић.

Током пута, очух Петроније се изненада предомислио и решио да се врати. Међутим, један од њихових пратилаца (Илија, или неко други, различита су мишљења), убио је Петронија. Сахранили су га у Црвеној Јарузи. Потом су прешли Саву и стигли до манастира Крушедола. Ту су се погодили да Марица и Карађорђева жена Јелена музу стоку, а он да чува манастирску шуму. Овај посао му је брзо досадно, па се пријавио у аустријску војску. Рат је завршен 1790. године, а Карађорђе, не могавши да се врати на упропаштено имање у Србији и немајући шта да ради у Аустрији, опет је почео хајдуковање по Србији. Имао је велику чету која је бројала око шездесет људи. Једном приликом је дошао у директан сукоб са кнезом Алексом Ненадовићем који је штитио своју нахију и био рањен у руку.

Карађорђе је затим одлучио да породицу из Срема преведе у Србију, будући да је била објављена амнестија, па није било разлога за страх од Турака. Породица се настанила у Тополи и започела нови живот. Као један од истакнутијих Срба тога времена у своме крају, Карађорђе је био у оквиру народне војске коју је створио Мустафа-паша, а водио Станко Арамбашић. Доласком на власт јаничара-дахија, Карађорђе је, попут свих осталих истакнутијих Срба, почео да размишља о устанку.

Карађорђе је измакао смрти, највише захваљујући томе што га Турци нису довољно озбиљно схватили. Према једној верзији на њега је кренуло седам Турака, опколили су га у кући, али у кратком пушкарању он је убио двојицу, остале је разјурио. Према другој, сукоба није било, Турци га нису пронашли иако су га тражили у неколико наврата. Он се одмах пребацио код Станоја Главаша и једно време су се скривали по шумама. У почетку их је била мало, тек четворица, али се за десетак дана та група повећала на чак две хиљаде људи. Тако је дошло до састанка у Орашцу где се сакупило између триста и петсто људи. Од истакнутијих, поред Карађорђа и Главаша, ту су још били Петар Јокић, Алекса Дукић из Бање, Ми-

лован и Радован Гарашанин из Липовца, Јован Крстовић из Буковика, хајдук Вељко, Арсеније Ломо, Танаско Рајић и други. Састанак је одржан на месту званом Марићевића јаруга. Није баш најјасније када је био састанак у Орашцу, прихвата се да је одржан на Сретење, 2. фебруара 1804. године. Извесно је да је на њему донета одлука о подизању устанка, а Карађорђе је изабран за вођу. Све друго су претпоставке, јер писаних извора о том важном догађају нема.

Од састанка у Орашцу Карађорђе је врховни војвода, односно „врховни вожд”. Постао је господар и старешина, сви присутни су му се заклели на верност љубећи крст и јеванђеље, као главне симболе своје вере. Скупштина је, као једини прави извор власти, њему предала сва овлашћења. То је истовремено значило да је Скупштина главни извор власти, па и вождове. Карађорђе, сигурнији у себе, издао је наређење народу да се одмеће. То сада више није позив него вождово наређење.

У кратком времену велика територија је ослобођена од Турака, а Београд је опкољен. Углавном до 20. априла 1804. године, дакле за само два и по месеца након „сече кнезова”, дахије су у Србији биле војнички сломљене. Од укупно 12 нахија, 10 је било у рукама устаника. Карађорђе је под својом командом имао око двадесет пет хиљада доста добро организованих и наоружаних људи. С друге стране, сам успех устанка доводи и до подвојености између Карађорђа и кнежева. Карађорђе од самога почетка устанка велику пажњу обраћа на помоћ из Аустрије и многобројних Срба који тамо живе. Аустрија се није више трудила да спречи дотурање муниције и оружја Србима, али се сама директно није мешала.

Да устанак иде у правцу у којем се мало ко могао надати, показала је Скупштина старешина у Остружници, одржана 24. априла, на којој су се окупиле све значајније старешине. Одлучено је да се тражи истеривање дахија из пашалука, обнова кнежинске самоуправе, трговине, вероисповести, право да врховни кнез с везиром претреса сва основна питања међусобних односа, амнестија за устанике. Интензивирају се напади на Београд, а оно што је битно, устаници започињу са организовањем сопствене власти по нахијама. Деветорица српских

старешина у логору код Топчидера саставили су нову молбу руском цару (15. јули 1804), а онда су се једном каснијом молбом обратили директно руском министру спољних послова кнезу Адаму Чарториском. Тада је дошло и до смакнућа дахија (ноћ између 24. и 25. јула).

За све ово време Карађорђе израста у правог вођу устанка. Митрополит Стефан Стратимировић га у једном своме писму описује као неугог, сировог, врло напраситог, веома својевољног, но, с друге стране, надасве поштеног и правичног. У тим моментима Карађорђе је одбијао могућност било каквог компромиса са Турцима, а Јаков Ненадовић је заговарао супротно.

У лето 1805. године устаници су извојевали велику победу код Иванковца. Ова битка ће имати одлучујућу улогу у даљем развоју устанка. Можда се до тада могло говорити о томе да су се устаници дигли против дахијских насилника, али након ове битке било је јасно да се ради о борби против султана и Турске царевине. Устаници су потом, 1. августа 1806. године однели велику победу на Мишару, код Шапца. Слично су Турци прошли и код Делиграда. Ову, најуспешнију годину, устаници су завршили освајањем Београда 30. новембра 1806. године.

Током јануара 1807. године Порта је коначно пристала на мировне услове које су постављали устаници. Донео их је Петар Ичко, али су их устаници одбили. Можда је то била одлучујућа грешка, можда је Први српски устанак и могао да преживи да није било одбијања мировних услова. Много касније Гаја Воденичаревић је говорио како му се Карађорђе жалио 1813. године да су погрешили што нису прихватили оне услове које је постигао Ичко.

Русија је прокламацијом од 11. јануара 1807. године обећала Србији независност, али уз услов да српска војска помогне Русима у операцијама против Турака у Влашкој. За устанике је било разочаравајуће када су Русија и Турска 12. августа 1807. године у Слобозији склопиле примирје. Наполеон, од кога је сада и Русија била угрожена, остваривао је све више победа. Додуше, склопљено примирје у Слобозији донело је и Србији мир, који је трајао све до пролећа 1809. године.

Рат између Русије и Турске опет је почео 1809. године. Русија је покушала да од Турске преузме Влашку и Молдавију, чиме би њена граница изашла на Дунав. Србија је била на страни Русије и Карађорђе је сматрао да је то прави моменат да се устанак рашири и ван ослобођених територија. Упутио је ка Видину Миленка Стојковића, према Нишу (потом ка Пироту и Врању) Милоја Петровића, ка Босни Јакова Ненадовића, преко Старог Влаха ка Херцеговини (ту би ухватио везу и са Црном Гором) кренуо је сам. Било је много крвавих дојева и Турци су током касне јесени заустављени на пољу Тичару, а потом и код Лознице. Многи сматрају да је управо битка код Лознице (17/18. октобар 1810) по својим последицама и значају равна оној на Мишару.

Устаници су се 1810. године не само успешно бранили, већ и односили победе. Српске страже стајале су на Дрини и Тимоку, на Тари, Златибору, Јавору, Голији, изнад Новог Пазара, на јужним падинама Копаника и Јастрепца, код нишке Топонице, на Грамади, на Старој планини. Била је то дуга граница са око седамдесет утврђених шанчева. Следећа, 1811. година, није имала крупнији значај, мада је било сталних борби, но оне нису скоро ништа решавале. Те године Карађорђе је успео да потпуно скрши отпор својих опонената и постане апсолутни владалац у Србији; Миленко Стојковић и Петар Добрњац су напустили Србију.

Одлучујући значај имала је 1812. година: Русија је са Турском склопила мир у Букурешту 16. маја 1812. године. У том уговору у тачки VIII спомиње се Србија. Наиме, Порта обећава Србима амнестију, дозвољава им да сами управљају унутрашњим пословима, сами да убиру порез, док Турци добијају градове и оно најкрупније наоружање српске војске (топове). Турци немају право да се мешају у унутрашње српске послове, да Србима одређују умерен данак, итд., а најважније од свега јесте то да се око свега овог мора договарати са српским народом. Некако излази да су устаници овом тачком добијали оно што су могли имати још 1804, а сигурно, можда и још више, 1807. године.

Међутим, Турци су са војском кренули на Србију из три правца: од Видина, од Ниша и са Дрине. Рачуна се да је било око 80.000 тур-

ских војника наспрам око 50.000 српских. У јулу 1813. започео је коначни слом устанка. У Србији је настала малодушност, а и сам Карађорђе као да је клонуо, тражећи још 30. марта 1813. године да пређе у Русију. Баш када је Куршинд кретао, он је био тешко болестан од тифуса, и као да је одједном изгубио снагу, никако није могао да наметне своју вољу, па је пустио Младену Миловановићу да распореди одбрану. То му је изгледа био повод да 21. септембра 1813. године пређе у Земун. Са њим је био митрополит Леонтије. Након краћег боравка у Земуну, Карађорђе је отишао у манастир Фенек. Када се то прочуло, код српских војвода настала је паника и виђенији Срби почели су да се повлаче.

Само два дана након Карађорђевог бекства, Турци су ушли у Београд који није брaњен. Спорадични отпори трајали су још око месец дана а, првих дана октобра 1813. године у Србији је поново успостављена турска власт. Први српски устанак је тиме дефинитивно пропао. За кратко време у Аустрију је пребе-

гло око 120.000 избеглица. Карађорђе је спроведен у Грац 23. јануара 1814. године, са сином Алексијем и двојицом слугу, где је остао једно време. Имања свих српских старешина су била конфискована.

Током друге половине септембра 1814. године кренула је из Темишвара велика група српских устаничких старешина у Русију. У октобру су размештени у Бесарабију, а неки од њих су чак добили и пензије. Тиме су за неко време склоњени са политичке сцене. Но, почетком 1817. године Карађорђе је успео да побегне из Русије и тајно уђе у Србију. Обавестио је тадашњег вођу устанка Милоша Обреновића о свом доласку као и да има намеру да Србију опет дигне на оружје. Милошу нешто тако није падало на памет па је дао наређење да се Карађорђе убије, што је и учињено у ноћи између 12. и 13. јула 1817. године. Опело је служио поп Вучко Поповић из Аџбеговца, а укопан је на месту где је убијен. Касније су његови земни остаци пренесени у Тополу и сахрањени у тополској цркви.

ФИЛИП ВИШЊИЋ

илип Вишњић је рођен у Трнову, селу босанског Подриња. У време његовог рођења ово место је имало око двеста кућа и сматрало се великим селом. Потиче из породице Вилића. Била су четири брата – Ђорђе, Марко, Лазар и Лука; од Ђорђа Вилића и његове жене Марије родио се Филип око 1765. године. Како су Филипову мајку звали Вишњом тако је Филип повукао и презиме – Вишњић.

Филип је рано остао без оца којег је покосила изненадна болест. Око 1775. године велике богиње су осмогодишњем Филипу оставиле лице у

ранама и уништиле му очи. У то време мати се већ била преудала и преселила код новог мужа у село Међаши. Вероватно је ту Филип и дошао у додир са гулама. Често је, онако слеп, одлазио из Међаша у Трново у посету преосталој родбини. Но, већ 1787. године, због неког сукоба, целокупну кућу Вилића побили су Турци. Некако у то време умрла му је и мајка.

Након ове несреће, Филип је почео активније да се бави гусларењем тако што је, са инструментом у рукама путовао по Босни, али и даље. „Како ми је говорио... ишао је не само по целом Босанском пашалуку, него и у Скадар, те просио певајући уз гусле.” (Вук Караџић). Већ својим изгледом је привлачио пажњу. Био је висок, крупних костију, јаким и широких плећа. На тим путовањима је зарадио и ожиљке на образу, лево уво му је било напола одсечено, а на десној руци је изгубио један прст а један му је био осакаћен. Касније је с поносом истицао да је те ожиљке задобио у борби са Турцима када је водио један одред у Карађорђевој устанку.

Године 1809. прешао је Филип Вишњић из Босне у Србију, али је морао једно време да борави у избегличком логору који се налазио под Шапцем. У њему је боравио са својом

женом Настом из села Мртвице, из угледне породице Ђуковића. У Срем су 1813. године превели своје двоје деце, сина Ранка од десет година и тек рођену ћерку Милицу, звану Манда. Крајем 1810. године Филип Вишњић се налазио у Лозници и присуствовао је великој победи Срба над Турцима. У последњим данима српске трагедије Филип Вишњић се 1813. године затекао на Равњу. Након пропасти Првог српског устанка Вишњић се, заједно са женом и децом, преко Саве пребацио у Срем. Најпре је једно време боравио у селу Мартинцима, а онда је отишао у село Грк (данашње Вишњићево) и настанио се у дворишту Гаје Ноћајца. Ту је окупљао слушаоце и певао им.

По Срему је доста путовао и Вук Караџић, који је успео да га 1815. године доведе у манастир Шишатовца. Вук је записао песме које је Филип Вишњић певао и једно време га је наговарао да поново отпутује у Србију. „Ја сам га онда наговарао да иде опет у Србију, желећи да би онамо још коју песму певао; но никако га на то нисам могао наговорити.” (Вук Караџић).

Вуку Караџићу је у овоме послу помагао парох Марко Мијатовић, који је у Грку служио у периоду од 1811. до 1828. године. По свему

судећи, управо је Мијатовић помогао Вуку да одведе Филипа Вишњића у Шишатовац. Из писма, које је Вук упутио Лукијану Мушицком 9. августа 1815. јасно се види да је Мијатовић записивао песме које је Филип Вишњић певао, а онда их слао Вуку. Осим тога, Вук у своме писму спомиње некакву „слепицу” из Грка. Под „слепицом” он сматра неку гусларку (тада су све гусларе звали „слепци” иако нису у стварности били слепи) и тражи да се препишу све оне песме које она зна, а односе се на кнеза Лазара. Ово је писмо веома интересантно нарочито у оном делу који се односи на Грк: „Ако би дошла она слепица из Грка, уредите, молим вас, нека се оне све старинске песме од ње препишу, особито све што је о Лазару (како се женио, како је у лов ишао, Лазарица, и слично) и о Силном Стефану; ако ли она ту не дође, а Ви пишете Попу у Грк, нека он препише, или нека Слепицу под пратњом к Вама дође, јер ћемо тешко оне песме на другом месту наћи. Напишите једно писмо и у Грк оном попу, нека Вам још штогод ново препише од Филипа Слепца, а особито ако буде што певао...” (Сѝражилово).

Филип је у Грку проводио само зиме, док је лети путовао по Срему, Бачкој, Банату и Славонији. Након извесног времена из дворишта Гаје Ноћајца преселио се код Манојла Радишића, неког свог даљњег рођака. У то време је већ добро зарађивао од свога певања, па је стекао и неке навике које веома одударaju од идеализоване слике старца – просјака који слеп и немоћан путује по прашњавим друмовима: „Беше виши од средњих људи, крупних костију, окошт, јаких и широких плећа, и по лицу црвен и оспички. На глави беше спреда на темењачи доста ћелав. Имађаше обрве велике, па велике и густе дркове, који се проседи спуштаху доле према прсима. Носа беше кукаста, косе риђе, проседе и подуже, да му је падала на рамена, те се при ходу таласала. Ход му беше достојанствен. Зими је носио одело босанско просто сукнено, али увек чисто; лети пак чисто бело, подуже рубље са доламицом, те опанке, чарапке босанске, и фес на глави без кићанке. Овако се испочетка носио, а касније је носио наше сремско обично одело и белу сурдumu” (Ј. Козобарић).

При ходу се покаткад поштапао са два штапа. На образу је био јако посечен. Незадовољан његовим понашањем Вук Караџић је записао: „...јер му је било врло добро у Срему; где год је дошао, људи су га због његови песама частили и даривали; сина је свога био дао у Грку у школу; имао је свога коња и таљиге, и чисто се био погосподио.”

Био је веома познат тако да су га примали митрополит Стратимировић, Лукијан Мушицки, кукујевачки спахија Михаил Јанковић и многи други. Добро је награђиван за своје певање, тако да је имао велике гусле искићене срмом, а исто такво и гудало: „Вишњић је имао лепе гусле, искићене срмом, те је песме певао, и уз гусле пратио. Зими је код куће бивао, а лети је путовао по околним местима и градовима певајући уз гусле песме јуначке. Кад би код куће бивао, свако вече би скоро певао, а слушали су га радо и старци и деца. Највише је певао у Грку и Босуту.” (Ј. Козобарић). Нажалост, након његове смрти код Радишића су гусле биле задевене за рог поткровља старе куће и ту иструлиле. Радишићи су гудало продали, али и један Филипов јагаган сав искићен срмом и драгим камењем.

До краја свога живота Филип Вишњић је доста путовао. И сам наводи да је обишао Сремску Митровицу, Руму, Земун, Кукујевце, Шид и Илок.

Филип Вишњић је умро у Грку 1834. године, а „сахрањен је у гробљу Радишићевом, те на гробу подигнут му беше велик дрвени крст, на коме су биле гусле изрезане. Доцније је тога крста нестало, те су скоро сви заборавили на његов гроб.” (Ј. Козобарић). Имао је 67 година. Недуго након очеве смрти умрли су и син Ранко и ћерка Манда и сахрањени су поред њега. Уз помоћ задруге Радишића парох К. Змејановић је пронашао Вишњићев гроб, а 1887. године уз прилог свих становника Грка и великог броја Срба, гуслару је подигнут споменик и свечано откривен 15. августа 1887. године.

На основу докумената из тога времена, види се да је основну замисао о подизању споменика Филипу Вишњићу имала српска омладина окупљена око Српског академског друштва „Зора” у Бечу. На прослави Светог Саве 1887. године у Бечу, где су се славили Вукова и

Вишњићева слава, покренута је идеја о подизању споменика: „Омладина је покренула мисао да се подигне споменик на гробу Вишњићеву, па ће је и остварити. Прилога је пало толико, да мисао не ће пропасти, а наша 'Зора' требала би одмах да изабере 'одбор за подизање споменика Филипу Вишњићу', који би читаве ове школске године радио на том, да се мисао ова и оствари те тако можемо се надати у лето једној чисто народној свечаности у Срему, какве још до сад не беше у нас.” (Јавор).

Све је организовало Српско академско друштво „Зора” из Беча у договору са митровачким Српским црквеним певачким друштвом (Јавор). Припреме за ову свечаност биле су заиста велике. За саму свечаност објављен је и позив у неколико листова, од којих је свакако најупечатљивији онај у Јавору.

О томе како је изгледала прослава приликом откривања споменика остао је запис: „На вел. Госпојину о. г. откривен је у селу Грку у Срему, гуслару и песнику српском, слепцу Филипу Вишњићу надгробни споменик. Чин овај обављен је уз сјајну народну светковину. Беше се искупио српски народ из Баната, Бачке, Славоније, Хрватске, Далмације, Босне и Србије, неколико хиљада људи. Најпре су одслужили литургију свештеници Дамјан Јеврић из Јамине, Јован Јеремић из Бачинаца и месни парох Јован Змеановић, а певаху шидско и митровачко певачко друштво. После службе обављен је парастос Филипу Вишњићу уз начеоство Јована Вучковића проте и професора на задарској богословији. Говор је држао парох К. Змеановић. На гроб су положена четири венца, од којих је један послала кр. срп. учена академија београдска. По освећењу споменика говорио је Рада Врховац, проф. Карловачке гимназије. После тога била је права народна светковина, којом приликом су држани лепо и значајни говори, нарочито су добро говорили Никола Николић из Митровице, Стеван Дамјановић (у име „Зоре”), Коста Радојчић, лекар (у име градачке „Србадије”), Милан Поповић, (у име будимпештанског „Кола младих Срба”) и Радован Кошутић, филозоф, који је био одевен у сељачко одело. У оближњој Митровици беше гостима у почаст приређена беседа, на којој је

говорио учитељ Јован Вучанов врло леп поздрав. На беседи су певала заједничка певачка друштва: београдско, румско, митровачко и новосадско. Светковина је ова испала врло сјајно и остаће вечито у успомени свима онима, који су на њој учествовали” (Јавор).

Слично извештава и *Србобран*. Он каже да је било „народа са свију крајева српских. У првоме реду најбоље је био заступљен Срем, онда Славонија, Банат, Бачка, Србија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Далмација”. Била су ту и многа српска друштва: Српска краљевска академија, Матица српска, Српско народно позориште, Корнелија – српско пјевачко друштво у Биограду и друге певачке дружине.

„При служби Божијој пјевало је до половине шидско пјевачко друштво, те је послуже наставило митровачко пјевачко друштво. У цркви држао је слово г. К. Змејановић.” Тада је стигло и много телеграма са поздравима (*Србобран*).

Овде треба споменути и то како су мештани дочекали госте: „Пролазећи улицама Грка, морало је сваком упасти у очи где су на свакој кући широм отворене капије. Могао си утерати кола где си хтео, сваки те је примио раширеним рукама. И није било куће у Грку, која није имала гостију. По 10, па и 15 и више кола видио си у многим кућама где на авлији горе ватра, а крај ватре се пеку овци, назимад, живина. У крају куће видиш дугачке столове за 20 и више особа. И тако су изгледале све куће у Грку, свуда ти пружају воде да опереш прашину са лица, сваки то говори о Вишњићу, показује ти кућу у којој је имао колебицу, сваки је готов да те води до куће, у којој је Вишњић издао.” О самој атмосфери: „На пијаци у Грку отворио се био мали вашар. Ту су бирташи са шатрама, ту 'лецедери' са њиховим ђаконијама. Једно ми је само упало у очи: Вишњићева прослава свршила се без – гуслара”.

На крају прославе био је ручак: „После откривања споменика био је под сеницом заједнички ручак. Учествовало је преко три хиљаде особа. Под главном сеницом нису могли бити смештени сви гости, но их је било у соби па и под другом сеницом. Дабогме није све било онако уредно и тачно као кад се у каквом

великом бечком хотелу приређује банкет. Но ми држимо, да се у онако малом сеоцету као што је Грк не може то ни тражити” (*Засџава*).

На споменику је урезано „Гроб Гуслара – песника Филипа Вишњића каменом га обележно српски народ 1887”. Испод овога су уклесани стихови Јована Јовановића Змаја:

Благо гробу и у тами што се сјаји,
где кандило припаљују нараштаји,
кандило је жар што српске груди краси,
Вишњић га је чув’о да се не угаси,
Ми ти гробу камен дасмо – то можемо,
Спомен прави твојој слави – јоште дугујемо.

Споменик је од сивог мермера у форми пирамиде, висине око 1,80 m, израдио Р. Срешњак у Бечу. У горњем делу су урезане гусле, а испод њих су стихови. Ниже је слика Филипа Вишњића. Споменик је обновљен 1952. године. Поетско дело Филипа Вишњића обимом и није толико велико, али је веома значајно. Он сам је певао укупно тринаест оригиналних песама на тему Првог српског устанка. Прави су бисери *Почейшак дуне ѓрошив дахија*, *Бој на Чокешини*, *Бој на салашу*, *Бој на Мишару* итд. О њима влада веома високо мишљење: „Вишњићеве устаничке песме пружају целовиту слику епохе, с јасно уоченим основним прав-

цима кретања, оштро обележеним покретачима и носиоцима догађаја и с мноштвом појединости из живота. Тим песама често смета хроничарска развученост, гомилање чињеничке грађе, једноличност нарације, али за узврат у њима се осећа песникова непосредна присутност, његов лични однос према догађајима и личностима, као и готово журналистичка актуелност и живост у излагању” (Ј. Деретић).

Уз то, певао је и четири старе песме за које се не зна сигурно ко су аутори, а садрже укупно 5.001 стих.

Из 1887. године остао је један леп текст који говори о Филипу Вишњићу. Најинтересантнији део каже: „У Грку сам видио две куће, кућу Ноћајца бр. 16 и кућу Радишића. У првој кући, на средини авлије, саградио је био Вишњић себи колебу, од две просторије, ту је примао људе и певао им. Те колебе нема више на месту. У њој је живио Вишњић дуго година. Но умро је у кући Радишића код своје родбине. Одавде је сарањен. Чеда Радишић, старац од 68 година показао је тачно место, на ком је Вишњић сарањен. Он је лепо показао који је од родбине први умро, који после, и где се налази сандук Вишњићев. Овај дрвени крст, у ком беху удубљене гусле, који је стајао над гробом Вишњићевим давно је иструнуо” (*Засџава*).

ЈОАКИМ ВУЈИЋ

оаким Вујић се сматра „оцем српског театра”, мада је у своје време важио за „славеносерпског списатеља” доситејевске оријентације. Био је веома плодан писац, а можда још и више, преводац. Поред тога, много је путовао и оставио неколико изузетних описа својих путовања.

Рођен је 9. септембра 1772. године у Баји од оца Глигорија (сапунџија и трговац) и мајке Еуфросине. Основну школу завршио је у Баји. Школовање је наставио у Новом Саду, а гимназију је учио у Калочу. Након тога је прешао у Сегедин, но школовање је прекинуо и отишао у неку трговачку радњу за шегрта. Ни ту се

није дуго задржао јер га је газда нечовечно избацио, па је побегао натраг родитељима у Бају. Школовање је наставио у Калочу. Покушао је да се школује у Братислави, али није имао новца, па је отишао у Ђур. Ту је мислио да студира реторику, али га је уплашио директор, припретивши му са дванаест удараца корбачем „ако кои от ученика отиде у кафану и бирџуз или узпуши дуван”.

Уплашивши се казни Вујић одлази у Острогон и уписује гимназију, али ни ту није издржао дуже од пола године. Успео је некако опет да оде у Братиславу где су га бесплатно примили у Евангелистички лицеј и алумнеј. Након тога уписао се у Римокатоличку академију желећи да заврши право. Но, на неком предавању један мађарски професор је при објашњавању мађарског приватног права објаснио „да Благородни то јест Немешки веће преимущество у Мађарској имају, неже ли други просвјешчени и заслужени људи”. То Вујићу није било право и 18. августа 1795. године напушта школу и враћа се у Бају, али не за дуго. Већ је у зиму кренуо пешице у Трст. Успут је свратио у Карловце где су га наговарали да треба да се запосли у Магистрату у Новом Саду. Вујићу се изгледа допала та идеја, али је

затражио да му пронађу адвоката у Загребу код којег ће моћи годину дана да буде на пракси.

Зато је 15. маја 1796. године кренуо у Загреб. Примио га је фишкар грофа Ницкога, Павле Заводски. Ту је једно време радио, али није био задовољан, па проналази другог адвоката. У Загребу је остао све до лета 1797. године. Намеравао је да иде у Трст, али, отац га води назад у Бају (1797). И коначно, опет је у Новом Саду, у јулу 1797, али не може да добије место у Магистрату, па ради као писар код Јована Миливојина, тадашњег првог варошког фишкала. Остао је ту све до јесени, а онда је отишао у Сомбор. Током 1801. године у Трсту је давао приватне часове и штампао књиге. Обилазио је Италију, боравио на Средоземном и Црном мору. У Италији је посећивао позоришта и одушевљавао се италијанском опером, па му је пало на памет да и сам нешто слично покуша.

Немиран дух га је одвео у Нову Градишку па у Земун, где је радио као учитељ. Но, у Земуну је, као политички неподобан, био затворен. Од 1813. године радио је као наставник Учитељске школе у Сентандреји, и од те исте године почиње да приређује позоришне представе. У мађарском позоришту у Пешти приказује своју прву представу, а око себе је оку-

пни позоришну дружину састављену од српских ученика пештанске гимназије. Била је то представа *Крешћалица* тада веома популарног Коцебуа. Њу Вујић није тек превео, већ ју је и прерадио, како сам каже „посрбио”. Радњу је пренео у Трст међу тамошње Србе. Сви ликови су добили српска имена, чак је унео локалне мотиве, тако да су гледаоци, све сами Срби, могли у њој да препознају и нешто своје.

Данас се сматра да је то „прва јавна позоришна представа у историји српског театра” (Ј. Деретић), али треба рећи да је Вујић не би поставио да није добио велику помоћ Мађарског позоришног друштва. Вујић ништа није имао, све је добио, од саме позорнице до декорације, технике, итд. *Новине сербске* из царствујућег града Вијене биле су одушевљене: „О, да би игра ова претеча и предсказаније било, да ће се вкус Сербља развити и чувствованија милог рода нашег облагородити.”

У то време, иако више није био млад, имао је око 50 година, доста је путовао и са дружином приказивао представе. Углавном по српским насељима у Угарској: Баји, Новом Саду, Земуну, Панчеву, Темишвару, Кикинди, итд. Он је заиста био прави позоришни човек, радио је све, био је драматург, редитељ, глумац, драмски писац, организатор. Имао је посебан однос према представи: „за њега није битан драмски текст сам по себи, већ представа за коју је тај текст био само неопходна основа, сценариј који се могао мењати и прилагођавати укусу публике и могућностима сценског извођења” (Ј. Деретић).

Неке од комада је сам писао, али највише је преводио. Зна се за његове преводе: *Фернандо и Јерика* немачког писца Карла Екартсхаузена (1805), *Љубезнаја зависџијеза једне цијеле* непознатог аутора (1805); прерадио је: *Сеоске ипре* (1807), *Наџражденије и наказаније* (1807), *Слеји миш* (1807), *Крешћалица* од Коцебуа (1814). Такође, у њима је и играо. У рукопису је оставио 21 драмско дело. Његова драмска дела немају дубину, још мање књижевну вредност, нису оригинална, тако да само читање не оставља снажан утисак. Код Јоакима Вујића је битан сам театар који таквим текстовима улива живот и убедљивост.

Током августа 1815. године Вујић је дошао у Нови Сад и дао прву своју представу

по сопственом рукопису *Г. Георгиј Пејирович иначе Црни или Београд освојен од Турака*. У овој представи глумили су ученици Католичке гимназије из Новог Сада. Представа је у Новом Саду изазвала сензацију и то не случајно. Две године раније Карађорђе је био заточен у Петроварадину, жена му је становала у Карловцима и Новом Саду, а у Новом Саду је било и доста избеглица из Србије. Није прошло ни две године од тада, а већ се приказивала позоришна представа о том догађају. Директор Католичке гимназије Павле Келе се уплашио могућих реакција власти, јер је ученицима било забрањено и да гледају позоришне представе и да глуме у њима. Зато је затражио да Магистрат ову представу забрани. Магистрат није реаговао онако како је то директор Гимназије желео, већ је рукопис драме предао сенатору Јефти Јовановићу, иначе адвокату.

Вујић је у два наврата прелазно и у Србију. Допао се кнезу Милошу и постао му штићеник. У Крагујевцу и Београду организовао је позоришне представе, а у Крагујевцу је 1834. године основао Књажевско-србски театар. Биће то прво српско стално позориште, а он „директор књажевско-српског театра”. У Србији је боравио до 1839. године. Отишао је потом у јужну Русију, где је био све до 1842. када се вратио у Србију.

Јоаким Вујић је остао познат и по преводима. Зна се да је превео француску граматику, општу географију, неколико забавних књига за младе, *Млагоџ Родинзона* (1810), а и неколико књига с италијанског и енглеског језика.

У Букурешту је 1826. године објавио своју биографију (на немачком), а 1833. године у Карловцима излази њен превод на славено-српски језик, под насловом: *Јоакима Вујића, славено-српског сџисаџијеља живоџисаније и чрезвичажна њеџова џрикљученија*. Своја путовања по Србији описује у књизи *Пуџешесџије џо Србији* (Будим, 1828), а по осталим земљама у књизи *Пуџешесџије џо Унџарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму* (Београд, 1845).

Јоаким Вујић је био противник Вука Караџића, о чему сведочи памфлет *Тужба књижевсџије сербског* (1833).

Умро је 8. новембра 1847. године.

БОЖИДАР ГРУЈОВИЋ

Теодор Филиповић (Божидар Грујовић) рођен је 1776. године у Руми, „а стари-на му је у селу Врелу, у ваљевској Тамнави” (М. Милићевић). Отац Теодоров Живко имао је још троје деце. Како се наводи у свесци Карла Шверера, бившег професора у Руми, у то време у овоме месту живело је Срба у свега 330 домова са хиљаду осамсто осамдесет седам душа. Школу је Теодор похађао у Руми са Атанасијем Стојковићем који је имао важну улогу у његовом каснијем животу. Дипломирао је, а онда и докторирао права у Пешти. Годину дана касније у Србији је Карађорђе подигао Први српски устанак.

Истовремено, у Харкову је отворен универзитет, на којем је као професор радио, такође Румљанин, др Атанасије Стојковић. По свему судећи, под његовим утицајем Теодор Филиповић је, након завршених студија, 1804. године, отишао у Харков и добио место доцента на предмету Историја права знатнијих народа, старих и нових.

Ко зна како би Филиповићев живот даље текао да у касну јесен 1804. године у Харков није дошао прота Матеја Ненадовић, један од вођа Првог српског устанка. Уз проту је дошло још неколико српских посланика, а сви су по налогу Карађорђа путовали у Петроград: „У Харкову се састану с Тодором Филиповићем Србином из Руме а доктором и наставником Харковског Университета, којег замоле да с њима пође у Петроград” (М. Вукићевић). Како прота Матеја наводи, Стојковић и Филиповић су се веома обрадовали чувши да је у Харков стигло српско посланство, али у том моменту ниједан од њих није знао да прота има намеру да једнога од њих води у Петроград.

Прота Матеја се определио за Теодора Филиповића: „Теодор Филиповић тихо се разговара и умерено, Атанасије Стојковић доста

ватрено. Пошто оду они на своје квартире, запита Чардаклија мене и Протића Јову: ’Од ова два човека кога би волели да са собом поведемо?’ Ја му кажем да би овом мањег волео, јер бо ми се онај већи сасма ватрен и плаховит допада’. Прихвати реч Протић и рече: ’Ако онога већег (тј. Стојковића) поведемо, ни на по пута без кавге нећемо моћи отићи, и најпосле узеше нам и кола, па се он возити, а ми ићи пешке’. И тако сви рекнемо Теодора да поведемо” (прота Матеја Ненадовић).

Филиповић није имао неке посебне воље да иде са посланством пред руског цара, јер му је „било тешко напустити службу, па ипак за љубав свога народа и за љубав народне будућности жртвовао је све и пристао да пође с депутатима у Петроград, да им као зналац језика и спреман човек буде секретар, и помогне у послу за којим су пошли” (М. Вукићевић). Филиповић је у Харкову морао дати отказ на место професора, али са собом и повести свога брата Михаила којег је довео из Аустрије. Тако су сви заједно стигли у Петроград, где је Филиповић 3. новембра 1804. године морао својом руком да испише опширну молбу и упуту је министру иностраних дела Адаму Чарторијском.

Посланство је било делимично успешно, а Филиповић је своју улогу одиграо веома добро – био је то први Филиповићев додир са дипломатијом. Након обављеног посла српска делегација се у јануару 1805. године вратила у Србију. Филиповић и Петар Чардаклија су у Србију кренули нешто касније, а Филиповић је најпре отишао у Карловце код митрополита Стратимировића. Митрополит га је убедио да, по свом прадеди, промени име у Божидар Грујовић, па је у Србији убудуће био познат једино под тим именом. Разлог промене имена била је заштита од прогона аустријских власти. До априла је Грујовић био код родбине, а онда је прешао у Србију. Боравио је најпре код проте Матеје „и при њему се налазио готово без сваког видног посла”, међутим био је „зањат великим мислима”. Како прота Матеја наводи, Филиповићева „је старина и фамилија у нашем селу Врелу, но он је седео код нас у Бранковини и почео писати устројеније Совјета, каков Совјет треба да буде у нашим ондашњим опстојатељствама”.

Из тога времена потичу и Грујовићеви текстови *Займјайт* и *Слово*: два правна акта у којима се расправља о двема установама – Правитељствујушчем совјету и вожду (поглавару земље). Управо ће ови текстови постати основа свим каснијим уставним и законодавним списима из 1805, 1808. и 1811. године. Оба правна акта су веома интересантна, јер у њима се Грујовић залаже за правну државу, желећи да и Србија буде таква, наводећи: „Првиј дакле господар и судија у вилајету (држави) јесте закон. Он да заповеда господарима, војводама, Совјету, свјештенству, владикама, и свакоме малому и великому. Он ће нас бранити, и свободу и вољност сачувати.”

Србија је у то време, као и свака земља за време револуције била без закона, а ситуација је била тим тежа што је вековно ропство под Турцима довело народ на саму ивицу опстанка. Писмених људи скоро и да није било, а учених заиста није било. Управо ту негде је Грујовић осетио „да је нужно и још о нечем промислити и побринути се, а то је: законитост, која треба устопце, за оним успехом у борби противу удружитеља њихових да иде, и да заједно са ослобођењем испод јарма турског, и она расте,

и снагу своју у народу и земљи распростире и темељи, ради сигурности свачије за живот, чест и имање, и да би што пре и просвештена Европа увидела, да се Срби нису само просто противу Турака, принуђени њиховим злом, подigli, него да они у исто време оснивају и једну сталну државу, и једно стално, на законитости основано правленије, које ће јамчити сваком, без разлике племена, вере и туземства, за правицу” (Лазар Арсенијевић Баталака).

Грујовић је добио место секретара Правитељствујушчег совјета сербског и одмах почео да пише законе и уредбе. По Карађорђевој жељи именован је за „попечитеља иностраних дела”. Основни задатак му је био да води преписку са иностраним канцеларијама. Још док је боравио код проте Матеје у Бранковини, Грујовић је написао закон који је назвао *Устројеније*, а према којем ће радити Совјет. Поред тога што се бавио правним пословима, писао је и дневник у ком је описао своје ратне доживљаје.

Био је веома амбициозан, данас видимо и – наиван, желећи од самога почетка да успостави закон по коме би се равнали како потчињени тако и претпостављени. Стога је позвао Карађорђа да дође на „беседу у Боговађу”. Но Карађорђе није дошао, па је састанак одржан петнаест дана касније у манастиру Вољавчи, испод планине Рудник. Ту је Карађорђе мање више прихватио све оно што је Грујовић предложио, па је формиран и Правитељствујушчи совјет: „То је било 15. августа на Велику госпођу 1805. – Божа Грујовић и секретар и конциписта, архивар, столоначелник и сва званија на себи носи” (прота Матеја Ненадовић). Убрзо ће се Совјет преместити из манастира Вољавча у Боговађу.

Управо је Грујовић аутор првог писаног закона ослобођене Србије. За скупштину Совјета израдио је 1805. године *Устројсїиво совјетїа*. Без икакве сумње управо ће овај Грујовићев текст бити и остати први уставни акт о уређењу устаничке државе, њиме су регулисани односи између војда и Совјета и дата им права, уређени су световни и свештенички судови и прописан судски поступак. Одлучено је да се изврши попис добара ради разрезивања пореза.

Вероватни, помало идеалистички и надасве наивно мислећи да ће се овај пропис у Србији поштовати и да ће га Карађорђе и народне старешина стварно и спроводити, на једном месту Грујовић иза једне уредбе усхићено додаје: „Ово се зове сербска слобода.” Идеје су му биле исправне, а посебно је истицао да се судије морају повинovati само разуму и правди: „Уз државничко схватање Грујовић је додао и поетску химну правди и слободи. У времену крвавог рата, разбукталих страсти, распламтелог властољубља, необуздених суревњивости и скоро дивљих нарави, Грујовић је уздизао владавину разума, правде, слободе и закона. Хтео је ограничити властодршце, онемогућити насиље, сузбити неправде, спречити међусобна крвава разрачунавања, стати на пут обести појединих моћника. Требало је да једно тело, састављено од честитих и знатних људи, ради по закону и разуму; да праве и невине заштити од страдања; кривце и злочинце подвргне казни; нагло суђење пиштољем замени правилном пресудом по закону” (Ј. Продановић).

Филиповић је имао и основну улогу при доношењу *Учрежденија сугејсџив* (донела га Смедеревска скупштина 1805. године) којима су основана и прописана правила за рад световних (сеоски, кнежински, нахијски и Велики суд) и духовних судова (намеснички, протојерејски, архијерејски и Велики народни). Исто тако, радио је и на тзв. Карађорђевог законика који је садржао одредбе о делима против државе и њеног поретка, дисциплинске мере против војних прекршиоца и један низ кривичних и грађанских одредаба.

Почетком 1806. године Грујовић је, са протом Матејом Ненадовићем и Милошем Урошевићем, био у саставу депутације која је путовала у Беч. Но, та депутација није имала неког нарочитог успеха. У време када је Совјет прешао из Смедерева у Београд 1807. године, Вук Караџић је упознао Грујовића и забележио: „За ово време Божо је стуб српског Совјета. Он је био и председник и секретар и писар и све.”

Већ тада је Грујовић био болестан од грудобоље, а како лечење у Земуну није дало резултате, у зиму 1806. године је покушао са лечењем у Новом Саду, међутим, лека није било. Умро је у Сремској Каменици 25. марта 1807. године: „Божа се разболи и оде к брату своме да се лечи, па је и умро 1807. године и сахрањен код Саборне новосадске цркве” (М. Милићевић). Имао је тек 31 годину. По другој верзији умро је у Петроварадину. Сахрана је била у Новом Саду и, како се тврди, била је једна од највећих.

Утицај који је Грујовић одиграо у Србији није могуће преценити. У своме чувеном писму *О уређењу и просвећењу Србије* митрополит Стратимировић ће га, уз проту Матеју Ненадовића, назвати стубом бити имајућег правног поретка у Србији. Веома га је ценио Стојан Новаковић наводећи: „Божа Грујовић (Тодор Филиповић), образован правник аустријске школе, Румљанин из Срема.” Јаша Продановић га интересантно карактерише: „Нашао се у то доба човек који је смерао створити једно тело које би управљало државом и било изнад свих старешина. Он је био централиста, али противник неограничене власти врховног војда.”

Грујовић би се могао назвати ствараоцем либералне идеје у Србији. Можда су његова размишљања била ограничена, али у то време и није могло бити другачије, надасве не у патријархалној и феудалној Србији где су либералне идеје биле сасвим непознате. Требало је чекати све до 1848. године и Светоандрејске скупштине да би оне дошле до пуног изражаја. Исто тако, Божидар Грујовић је један од првих који је зачео идеју природног права у Србији. Његов рад тежи да теоријски и заснује и оправда државу. Данас је његова идеја можда застарела будући да му концепт почива на становишту рационализма и природног права XVIII века налазећи извор суверенитета владарске власти у правној норми као таквој. Но, ова идеја ће опстати и касније: у Милошевој Србији на његову идеју ће се директно надоградити професор природног права Димитрије Давидовић.